

İMAM-I A'ZAM EBÛ HANİFE'NİN MUÂMELÂT ALANINDA YALNIZ KALDIĞI BAZI GÖRÜŞLER VE GÖRÜŞLERİN ANALİZİ

An Examination of Imam Abu Hanîfa's Opinions About The Concept of Muâmelât (That He Stood Alone)

Mehmet Ali AYTEKİN

Dr. Öğr. Üyesi, Çankırı Karatekin Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Temel İslam Bilimleri Bölümü Arap Dili ve Belagati Anabilim Dalı, Çankırı, Türkiye
Assist. Prof., Cankiri University Faculty of Islamic Education Department of Basic Islamic Sciences Department of Arabic Language and Rhetoric, Cankiri, Turkey
maliaYTEKINA@hotmail.com | <https://orcid.org/0000-0002-0318-7515>

📌 Makale Bilgisi / Article Information:

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 02.09.2020

Kabul Tarihi / Accepted: 11.11.2020

Yayın Tarihi / Published: 31.12.2020

” Atıf / Cite as: AYTEKİN, Mehmet Ali. “İmam-ı A'zam Ebû Hanîfe'nin Muâmelât Alanında Yalnız Kaldığı Bazı Görüşler ve Görüşlerin Analizi”. *Mütefekkir* 7/14 (2020), 509-536.
<https://doi.org/10.30523/mutefekkir.848031>

© Telif / Copyright: Published by Aksaray Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi / Aksaray University Faculty of Islamic Education, 68100, Aksaray, Turkey. Tüm Hakları saklıdır / All rights reserved.

🔍 İntihal / Plagiarism: Bu çalışma hakem değerlendirmesinden geçmiş, bir intihal yazılımı ile taranmıştır. İntihal yapılmadığı tespit edilmiştir. This article has gone through a peer review process and scanned via a plagiarism software. No plagiarism has been detected.

İMAM-I A'ZAM EBÛ HANİFE'NİN MUÂMELÂT ALANINDA YALNIZ KALDIĞI BAZI GÖRÜŞLER VE GÖRÜŞLERİN ANALİZİ

Öz

İmam Ebû Hanîfe İslam düşünce ve fıkıh tarihinde derin izler bırakan ender şahsiyetlerden biridir. Bu nedenle onun hayatı, düşünce yapısı, ilmî yönü, fikhî görüşleri hem tarihi süreçte hem de modern dönemde araştırmalara ve ilmî çalışmalara konu olmuş; bu çalışmalarda onun İslam düşünce tarihindeki önemi vurgulanmıştır. Bununla birlikte İmam Ebû Hanîfe bazı yönlerden eleştirilmiştir. Esasında eleştirilen hususlara dair yapılan ilmî çalışmalarda eleştirilerin haksız olduğu ortaya konmuştur. Onun bazı fikhî meselelerin hükmünde yalnız kalması da eleştirilen yönlerden biridir. Diğer üç mezhep imamının ve kendi öğrencilerinin farklı kanaatte olduğu bu meselelerde Ebû Hanîfe hadislerle aykırı hareket etmekle itham edilmiştir. Ancak tarafların delilleri incelendiğinde ithamların haksız ve yersiz olduğu görülmektedir. Zira ictihadlarında Kitap, sünnet, icma, kıyas, sahabe kavli, istihsan ve örf gibi delilleri kullanan Ebû Hanîfe, bu meselelerde yalnız kalsa da mutlaka bir delilden hareket etmiştir. Nitekim yalnız kaldığı meselelerin ekseriyetinde Hanefî mezhebinde onun görüşleri müftâbih kabul edilmiştir. Bu çalışmada Ebû Hanîfe'nin muâmelât alanında yalnız kaldığı bazı görüşleri ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Fıkıh, Hanefî Mezhebi, Muâmelât, Ebû Hanîfe, İmam-ı A'zam.

An Examination of Imam Abu Hanifa's Opinions About The Concept of Muâmelât (That He Stood Alone)

Abstract

Imam Abu Hanifa was one of the most influential figures in the history of the Islamic thought and fiqh. Thus his life and his works were checked in detail by scholars. The importance of his studies for Islamic fiqh and thought is so clear that almost all the scholars approve this fact. However, Abu Hanifa was also criticized due to his perspectives and interpretations. It is interesting that most of the critiques done by his opponents are weak as the works defending the works or philosophy of Abu Hanifa refutes these critiques. The clearest critique is about why he stands alone in some fiqh issues. Having been left alone in fiqh issues, Abu Hanifa was subjected to be criticized by even his own students, the other three imams, and their students. However, when all sides were examined and Abu Hanifa's works investigated in detail, it is visible that all accusations related to Imam Abu Hanifa were nothing but mistakes. Using some powerful signs sunnah, ijma, qiyas, qawl al-sahabi (the words of the companions), and urf (customs) to strengthen his ideas Imam Abu Hanifa always explained his perspectives or theories through valid evidence or clues. In this article, some of his views about muâmelât which he left alone were examined.

Keywords: Fiqh, Hanafi Madhab, Muâmelât, Abu Hanifa, al-Imam al-A'zam.

GİRİŞ

Hız. Peygamber'in (s.a.s.) risâleti ile vücut bulup sahâbe ve tâbiîn döneminde gelişen fıkıh, âlimlerin ve müctehidlerin üstün gayretleri neticesinde kurumsallaşarak normatif bir yapıya kavuşmuştur. Fıkıhın kurumsallaşmasında tüm fıkıh ekollerinin ve özellikle de Hanefî düşünce sisteminin yadsınamaz bir rolü vardır. Hanefî düşünce sisteminin oluşum ve gelişiminde en büyük pay ise şüphesiz ki İmam-ı A'zam Ebû Hanîfe'ye (ö. 150/767) aittir.

Ebû Hanîfe gerek İslam düşünce sistemindeki ve gerekse Hanefî doktrinindeki rolü nedeni ile tarihi süreçte ve modern dönemde en çok konuşulan din bilginleri arasında ilk sıralarda yer almaktadır. Klasik dönemde yazılan eserler bir tarafa günümüzde sadece onun özelinde akademik düzeyde yüzlerce yüksek lisans ve doktora çalışması yapılmış, makaleler yazılmış, sempozyumlar düzenlenmiştir. Öyle görülüyor ki, İslam düşünce tarihinde Müslümanların önemli bir kesimi tarafından “İmam-ı A'zam/En Büyük İmam” unvanına layık görülen ve fikhın önemli referanslarından biri olan Ebû Hanîfe bu özelliğinin yanı sıra çok farklı açılardan konuşulmaya ve ilmî araştırmaların konusu olmaya devam edecektir.

Yapılan bu çalışmalarda genel olarak onun hayatı, düşünce sistemi, fikhî görüşleri, usûlü, kelim ilmindeki yeri, hadis/sünnet anlayışı, hakkındaki ithamlar ve bunlara verilen cevaplar ayrıntılı olarak ele alınmış; Ebû Hanîfe'nin İslam düşünce tarihinde haiz olduğu müstesna konumu ortaya konulmuştur. Bununla birlikte tarihi süreçte İmam-ı A'zam'a yönelik birtakım eleştirilerin varlığı da bir hakikattir. Daha çok hadis anlayışına ve kelimî görüşlerine yönelik olan bu eleştiriler, zaman zaman insaf boyutunu aşarak farklı mecralara da taşınmıştır.¹

Onun, eleştiriye maruz kaldığı hususlardan biri de bazı fikhî görüşleridir. Çünkü o, kendi usûlünden hareketle fikhî meselelerin bir kısmında farklı icthadlar ortaya koymuştur. İmam Ebû Yûsuf (ö. 182/798) ve İmam Muhammed (ö. 189/805) gibi gözde öğrencilerinin dahi farklı kanaatte olduğu bu meselelerde Ebû Hanîfe'nin cumhur karşısında münferid kalması eleştirileri de beraberinde getirmiştir.² Onun münferid kaldığı meseleler fikh kitaplarının ilgili bâblarında zikredilmiş; bunlara *نفرد أبو حنيفة*, *نفرد أبو حنيفة*, *شذ أبو حنيفة* veya *نفرد أبو حنيفة* gibi ifadelerle işaret edilmiştir.³ Ancak diğer mezheple-

¹ Muhakkik âlimler çalışmalarında, bu eleştirilerin bir kısmının haksız olduğunu, bir kısmının da onun usûlünü anlamamaktan kaynaklandığını ifade etmişlerdir. Mesela Muhammed Zâhid el-Kevserî, İbn Ebî Şeybe'nin 125 meselede Ebû Hanîfe'nin hadislerle muhalefet ettiğini iddia etmesi ve bunları detaylandırması üzerine reddiye olarak *en-Nüketü't-tarîfe fi't-tehaddüs an rûdûdi İbn Ebî Şeybe alâ Ebî Hanîfe* adlı eserini; Hatîb el-Bağdâdî'nin İmam Ebû Hanîfe hakkındaki ithamlarına reddiye olarak da *Te'nîbü'l-Hatîb alâ mâ sâkahû fi tercemeti Ebî Hanîfe mine'l-ekâzib* adlı eserini yazmıştır. Ayrıca bu tür iddialara akademik düzeyde de cevaplar verilmiştir. Örneğin bk. İsmail Hakkı Ünal, *İmam Ebû Hanîfe'nin Hadis Anlayışı ve Hanefî mezhebinin Hadis Metodu* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2012), 272-311; Saffet Köse, “Hile-i Şer'iyye Konusunda Ebû Hanîfe'ye Yöneltilen İthamlar”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 19 (Nisan 2012), 149-162.

² Mesela İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef* adlı hadis kitabının son cildinde “Kitâbu'r-red alâ Ebî Hanîfe” başlığı altında, “bu bölüm, Ebû Hanîfe'nin Allah Rasûlü'nden gelen hadislerle muhalefet ettiği hususlar hakkındadır” (هَذَا مَا خَالَفَ بِهِ أَبُو حَنِيفَةَ أَكْثَرَ الَّذِي جَاءَ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) değerlendirmesini yaparak Ebû Hanîfe'yi, zikrettiği meselelerde hadislerle aykırı hareket etmekle eleştirmiştir. Bk. Abdullah b. Muhammed Ebû Bekr b. Ebî Şeybe, *el-Kitâbu'l-Musannef fi'l-ehâdis ve'l-âsâr*, thk. Kemâl Yûsuf el-Hût (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1409) 7/277-325.

³ Bk. Ebû'l-Meâlî Rûknüddîn Abdülmelik İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveynî, *Nihâyetü'l-matlab fi dirâyeti'l-mezheb*, thk. Abdülazîm Mahmûd ed-Dîb (Beyrut: Dârü'l-Minhâc, 2007/1428), 2/198;

rin literatüründe bir meselede İmam Ebû Hanîfe'nin yalnız kaldığı belirtilirken bununla genelde onun, İmam Mâlik (ö. 179/795), İmam Şâfiî (ö. 204/820) ve İmam Ahmed (ö. 241/855) gibi mezhep imamlarından farklı görüşte olduğu kastedilmiştir. Zira bu meselelerin birçoğunda öğrencilerinin de onunla aynı fikirde olduğu görülmektedir.⁴

Ebû Hanîfe'nin fikhî görüşleri ile ilgili akademik düzeyde spesifik çalışmalar yapılmıştır.⁵ Fakat onun, İmameyn ve diğer üç mezhep imamına (cumhura) nazaran yalnız kaldığı meseleleri ele alıp tahlil eden müstakil bir çalışma tespit edilememiştir. Hâlbuki bu meselelerin müstakil olarak ele alınması İmam Ebû Hanîfe'nin ichtihadlarında kullandığı argümanları tespit etmeye ve fikhî düşüncesini daha iyi anlamaya vesile olacaktır.

Esasında Ebû Hanîfe'nin teferrüd ettiği meseleler fikhin ibâdât, muâmelât ve ukûbât alanını ilgilendirmektedir. Ancak tüm bu görüşleri ele almak makalenin hacmini aşacağı için burada sadece muâmelât ile ilgili olan ve daha çok gündem oluşturup eleştirilere maruz kalan görüşler ele alınacaktır. Çalışmanın, ihtilâflı olan bu konularda görüşünde haklı veya delili kuvvetli olan tarafı tespit etme gibi bir hedefi bulunmamaktadır. Bu nedenle meselelerde cumhurun görüşleri ve delilleri zikredilecek ama ağırlıklı olarak İmam Ebû Hanîfe'nin görüşleri ve delilleri üzerinde durulacaktır.

1. MUMAMELÂT ALANINDA YALNIZ KALDIĞI BAZI GÖRÜŞLERİ

1.1. Nikâh Akdinde Kadının Velâyeti

Fakihler bulûğa eren akıllı bir erkeğin, velisi olmaksızın nikâh akdini yapabileceğini yani evlenebileceğini ittifakla kabul ederken bulûğa eren akıllı bir kadının, velisi olmaksızın evlenebilmesi hususunda ihtilâf etmişlerdir.

İmam Mâlik, İmam Şâfiî ve İmam Ahmed'e göre nikâhta veli şart olup âkil ve bâliğ de olsa bir kadının velisiz olarak veya velinin izni olsa dâhi kendi başına akdettiği nikâh batıldır. İmam Muhammed'e göre kadın velinin izni dahilinde evlenebilir; velinin izni olmadan yapılan nikâh akdi onun icazetine

Ebû'l-Velid Muhammed b. Ahmed b. Rüşd el-Kurtubî, *Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-muktesid*, thk. Alî Muhammed Muavvaz (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1425/2004), 529; Muvaffakuddîn Abdullah b. Ahmed b. Kudâme el-Makdisî, *el-Muğni*, nşr. Muhammed Abdülkâdir Atâ (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1429/2008), 8/240; Mahmûd b. Ahmed Bedrüddîn el-Aynî, *el-Binâye şerhu'l-Hidâye*, thk. Eymen Sâlih Şa'bân (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1433/2012), 8/286.

⁴ Örneğin İbn Rüşd, namazda sesli gülmenin abdesti bozması konusunda Ebû Hanîfe'nin şaz kaldığını ifade etmektedir (Bk. İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, 44). Ancak bu meselede Hanefî mezhebi imamları arasında herhangi bir ihtilâf bulunmamaktadır (Bk. Aynî, *el-Binâye*, 1/287).

⁵ Bk. Celal Yeniçeri, "Ebû Hanîfe'nin Hayatı, Malî ve İktisadî Görüşleri", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4 (1986), 255-272; Kâşif Hamdi Okur, "Ebû Hanîfe ve Anadilde İbadet", *İslami Araştırmalar Dergisi* 15/1-2 (2002), 83-90; Mehmet Erdoğan, "İmam Ebû Hanîfe ve Kadının Nikah Akdinde Taraf Olması", *İslami Araştırmalar Dergisi* 15/1-2 (2002), 255-257; Abdullah Kahraman, "Ebu Hanife'nin İctihadlarında İnsan Hürriyetine ve Onuruna Verdiği Önemi Gösteren Bir Örnek -Sefihin Hacir Edilmemesi-" *İslami Araştırmalar Dergisi* 15/1-2 (2002), 247-253; Davut İltaş, "Ebû Hanîfe'nin Haramlık Doğuran Süt Emme Müddeti Konusundaki Görüşününün Temellendirilmesi", *Bilimname* 15/2 (2013), 7-48.

mevkûftur. İmam Ebû Yûsuf'tan, nikâhta velinin şart olduğuna ve olmadığına dair iki farklı görüş rivayet edilmiştir.⁶ İmam Ebû Hanîfe'ye göre nikâhta veli de velinin izni de şart olmayıp âkil ve bâliğ olan bir kadın, velisi olmadan kendi rızası ile evlenebilir.⁷

Hız. Ömer (ö. 23/644), İbn Mesûd (ö. 32/652), Hız. Ali (ö. 40/661), Hız. Aişe (ö. 58/678), İbn Abbâs (ö. 68/687), Saîd b. Müseyyib (ö. 94/713), Ömer b. Abdülazîz (ö. 101/720) ve Hasan-ı Basrî (ö. 110/728) gibi bazı sahâbe ve tâbiîne göre nikâhta velinin şart olduğu; Şa'bî (ö. 104/722), Zührî (ö. 124/742), Züfer (ö. 158/775) ve Hasan b. Ziyâd (ö. 204/819) gibi âlimlere göre nikâhta velinin şart olmadığı rivayet edilmiştir.⁸

Velinin şart olduğunu söyleyen âlimler, “İçinizden bekâr olanları evlendirin...”⁹ âyetinin delaletinden ve Hız. Peygamber'in, “nikâh ancak veli ile olur”,¹⁰ “kadın velisinin izni olmadan nikâhlanırsa nikâhı batıldır, nikâhı batıldır, nikâhı batıldır”¹¹ şeklindeki hadislerinden hareketle bu hükme varmışlardır.¹²

Buna mukabil İmam Ebû Hanîfe de Kitab'dan ve sünnetten birtakım deliller getirmiştir. Ona göre “...mümin bir kadın kendini Peygamber'e hibe eder, Peygamber de onunla evlenmeyi kabul ederse...”¹³ âyetinin delaletinden kadının kendi rızası ile evlenmesinin câiz olduğu anlaşılmaktadır. Yine “...onu (üçüncü kez) boşarsa kadın başka bir erkekle evlenmedikçe ona (önceki kocasına) helal olmaz...”¹⁴ âyetinde de nikâh akdi kadına izafe edilmiş ve

⁶ Ebû İshâk İbrâhîm b. Ali eş-Şirâzî, *el-Mühezzeb* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1416/1995), 2/426; Burhânüddîn Ali b. Ebî Bekr el-Mergînânî, *el-Hidâye şerhu Bidâyeti'l-mübtedî*, thk. Muhammed Tâmir [Kahire: Dâru's-Selâm, 1433/2012], 2/474-475; İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, 441; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 5/359; Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd, *el-Ahvâlü's-sahsiyye*, (Beyrut: el-Mektebetü'l-İlmiyye, 1424/2003), 78-79. Kâsânî velinin şart olmamasını Ebû Yûsuf'un ilk görüşü, şart olmasını da ikinci ve son görüşü olarak naklederken Mergînânî velinin şart olmamasını Ebû Yûsuf'un zâhirü'r-rivâye'deki görüşü, diğerini de zayıf olan görüşü olarak zikreder (Bk. Alâüddîn Ebû Bekr b. Mesûd el-Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i' fî tertîbî's-şerâ'i'*, thk. Muhammed Tâmir [Kahire: Dâru'l-Hadîs, 1426/2005], 3/382; Mergînânî, *el-Hidâye şerhu Bidâyeti'l-mübtedî*, 2/474).

⁷ Ebû Bekr er-Râzî el-Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, thk. 'İsmetullâh 'Inâyetullâh (Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1431/2010), 4/255; Mergînânî, *el-Hidâye*, 2/474-475; Abdullah b. Mahmûd el-Mevsilî, *el-İhtiyâr li ta'lîli'l-Muhtâr*, nşr. Muhammed Adnân Dervîş (Beyrut: Dâru'l-Erkam, ts), 3/111; Abdülhamîd, *el-Ahvâlü's-sahsiyye*, 78-79.

⁸ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, 441; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 5/359; Aynî, *el-Binâye*, 5/77.

⁹ en-Nûr, 24/32.

¹⁰ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, thk. Şuayb Arnavût vd. (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1420/1999), 4/121 (2260); Süleymân b. Eş'as Ebû Dâvûd, *es-Sünen*, thk. Şuayb Arnavût (Beyrut: Dâru'r-Risâle el-Alemiyye, 1430/2009), “Nikâh”, 19 (2085); Muhammed b. İsâ et-Tirmizî, *el-Câmi'u's-sahîh*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1998), “Nikâh”, 14 (1101); Ebû Abdullâh Muhammed b. Yezîd İbn Mâce, *es-Sünen*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Beyrut: Dâru İhyâi'l-Kütübî'l-Arabî, ts.), “Nikâh”, 15 (1880).

¹¹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 40/243 (24205); Ebû Dâvûd, “Nikâh”, 19 (2083); Tirmizî, “Nikâh”, 14 (1102); İbn Mâce, “Nikâh”, 15 (1879).

¹² İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, 441-442; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 5/359-361.

¹³ el-Ahzâb, 33/50.

¹⁴ el-Bakara, 2/230.

haramlığın sona ermesi kadının başka biri ile evlenmesine bağlanmıştır. Aynı âyetin devamında sonraki eş boşadığında, nikâh kadın ve erkeğe izafe edilecek kadının önceki kocası ile tekrar evlenmesinde bir günahın olmadığı ifade edilmiştir. Bakara 233. âyette de kadının, boşayan kocası ile evlenmeyi arzu ettiğinde onunla evlenebileceği belirtilmiş ve velilerden buna engel olmamaları istenmiştir ki, burada da evlenme iradesi kadına izafe edilmiş ve veli şartı konulmamıştır. Üstelik taraflar razı olduğu takdirde velilerin evliliğe engel olması yasaklanmıştır. Ayrıca, “*dul kadının evliliğinde velinin rolü yoktur*”¹⁵, “*kadın evlilik konusunda velisinden daha fazla söz hakkına sahiptir*”¹⁶ gibi hadislerde de nikâhta velinin velâyetinin olmadığı ifade edilmiştir.

Yukarıda zikredilen delillerle birlikte Ebû Hanîfe hür, âkil ve bâliğ olan bir kadının nikâhtaki velâyetini erkeğin velâyetine kıyas etmiş ve çocuklukta veli için zorunlu olan velâyetin hürriyet, akıl ve bulûğ ile birlikte ortadan kalkarak tamamen erkeğe geçtiğini, esasında bu durumda ittifakla kadının da kendine ait mallarda tasarruf velâyetinin bulunduğunu; zaruret hali kalktığına erkek ve mali konularda kadın için söz konusu olan velâyetin kadın için evlilik konusunda da sabit olduğunu vurgulamıştır. Karşı tarafın zikrettikleri âyetlerin nikâhta veliyi şart kılmadığını, velisiz nikâhın sahih olmadığına dair gelen hadislerde ise yaygın olan örfün dikkate alındığını ifade eden Ebû Hanîfe, bu hadislerin nikâhta velinin şart kılındığına değil, müstehap olduğuna delalet ettiğini belirtmiştir. Ayrıca velisiz nikâhın batıl olduğunu ifade eden hadisin Hz. Aişe’den rivayet edildiğini, halbuki ona göre velisiz nikâhın câiz olduğunu söylemiş; bunu Hz. Aişe’nin, kardeşi Abdurrahman’ın kızını evlendirmesi ile teyit etmiştir.¹⁷ Esasında bu, Kâsânî’nin ifadesi ile hadisin sübutunda problem olduğuna delalet etmektedir. Zira hadis sabit ise râvi rivayetine aykırı hareket etmiş olmaktadır ki, bu durumda ya hadis sabit değildir veya cariyelerle ilgilidir.¹⁸

Cumhur nikâhta kadının velâyeti konusunda âyetlerin delaletinden ve hadislerden istidlal ederken Ebû Hanîfe de aynı şekilde âyetlerin delaletinin-

¹⁵ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 5/206 (3087); Ebû Dâvûd, “Nikâh”, 25 (2100); Ahmed b. Şuayb en-Nesaî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, thk. Hasen Abdülmün’ım eş-Şelebî (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1421/2001), “Nikâh”, 27 (5354).

¹⁶ Mâlik b. Enes, *el-Muvatta’*, thk. Mustafâ el-A’zamî (Abu Dabi: Müessesetü Zâyid, 1425/2004), “Nikâh”, 2 (495); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 3/377 (1888); Ebû’l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc, *el-Câmi’u’s-sahîh*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Beyrut: Dâru lhyâi’t-Türâsî’l-Arabî, ts), “Nikâh”, 9 (1421); Ebû Dâvûd, “Nikâh”, 25 (2098); Tirmizî, “Nikâh”, 18 (1108); İbn Mâce, “Nikâh”, 15 (1879).

¹⁷ Bk. Mâlik, *el-Muvatta’*, “Talâk”, 5 (2040); Beyhakî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, 7/183 (13653).

¹⁸ Muhammed b. Hasen eş-Şeybânî, *el-Asl*, thk. Mehmet Boynukalın (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1433/2012), 10/198-199; Cessâs, *Şerhu Muhtasari’t-Tahâvî*, 4/255-263; Kâsânî, *Bedâi’u’s-sanâi*, 3/383-388; İbn Rüşd, *Bidâyetü’l-müctehid*, 441-442. İbn Rüşd, tarafların istidlal olarak getirdikleri âyet ve hadislerin konu hakkında nas olmanın ötesinde zâhir dahi olmadığını ve delillerin savunulan hükme delaletlerinin muhtemel olduğunu ifade etmektedir (Bk. İbn Rüşd, *Bidâyetü’l-müctehid*, 441, 443).

den ve hadislerden istidlal etmiştir. Buna ilaveten Ebû Hanîfe'nin, insan hürriyetini de dikkate alarak kıyas delilini kullandığı ve ittifakla erkeğe tanınan bir hakkı aynı şartlarda kadına da tanıdığı görülmektedir. Delil olarak getirdiği hadisler de delil olmaya elverişli ve hükme delaleti açık olan rivayetlerdir. O, konu ile ilgili rivayetleri bir bütün olarak değerlendirerek velâyetin icbârî (velâyet-i icbâr) değil, istihbâbî (velâyet-i nedb) olduğunu beyan etmiştir. Ayrıca bu konuda, İmameyn ve diğer mezhep imamları ondan farklı bir görüşe sahip olsa da Şa'bî, Zührî, Züfer ve Hasan b. Ziyâd gibi müctehidler onunla aynı görüştedir.

Hanefî mezhebinde müftâbih olan Ebû Hanîfe'nin görüşüdür. İmameyn'in de bu görüşe rücu ettiği rivayet edilmiştir. Bununla birlikte, kadın dengi olmayan biri ile evlendiğinde İmam Ebû Hanîfe ve İmam Ebû Yûsuf'tan velinin itiraz hakkının olduğu ve hatta nikâh akdinin geçerli olmadığı rivayet edilmiş; zamanın fesadından dolayı da özellikle akdın geçerli olmadığı görüşü fetvaya esas olmuştur.¹⁹

Fetvaya esas olan bu görüş dikkate alındığında nikâhta kadının mağduriyeti söz konusu ise velisiz yapılan nikâh akdinin geçersiz olduğunda mezhep imamlarının ittifak halinde olduğu görülmektedir.

1.2. Nikâhta Velâyet Yetkisi

Nikâhta velâyetin küçükler ve deliler için icbârî olduğunda ittifak eden âlimler velâyette önceliğin oğul, baba, erkek kardeş, amca, amca oğlu gibi asabe grubundaki akrabalarda olduğunda da ittifak etmişlerdir. Ancak asabe olmadığına velâyet yetkisinin kime intikal edeceğinde ihtilâf etmişlerdir.

Cumhura göre asabeden sonra velâyet, devletin yetkili merciine intikal eder. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s.), "*velisi olmayan kişinin velisi devlet başkasıdır*"²⁰ buyurmuştur.²¹ İmam Ebû Hanîfe'ye göre asabe olmadığına velâyet zevi'l-erhâma yani anne, annanne, dayı, hala, teyze gibi akrabalara geçer. O, bu konuda "*akraba olanlar birbirlerine daha yakındırlar*"²² âyetini delil getirmiştir. Çünkü aralarında akrabalık bağı olanlar birbirine karşı daha müşfik-tirler ve mirasçılar velâyet hakkına sahiptir. Söz konusu hadis, zevi'l-erhâm dahil hiçbir velisi olmayan kişi ile alakalıdır ve bu hadise binaen asabe ve zevi'l-erhâmdan akrabası olmayan kişinin velisi, devletin yetkili merciidir.²³

¹⁹ Merginânî, *el-Hidâye*, 2/476; Alâüddîn Muhammed b. Ali el-Haskefi, *ed-Dürrü'l-muhtâr*, thk. Abdülmün'im Halil İbrâhîm (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1423/2002), 183; Abdülganî b. Tâlib el-Meydânî, *el-Lübâb fî şerhi'l-Kitâb*, thk. Abdürrezzâk el-Mehdî (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-Arabî, 1415/1994), 2/144.

²⁰ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsted*, 4/121 (2260); Ebû Dâvûd, "Nikâh", 19 (2083); Tirmizî, "Nikâh", 14 (1102); İbn Mâce, "Nikâh", 15 (1879).

²¹ Şîrâzî, *el-Mühezzeb*, 2/427-428; Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi'*, 3/391-392; İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, 444; İbn Kudâme, *el-Muğni*, 5/369; Abdülhamîd, *el-Ahvâlü's-şahiyye*, 82-83.

²² en-Nisâ, 4/25.

²³ Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi'*, 3/391-392; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 4/184.

İmam Ebû Yûsuf'tan da velâyetin zevi'l-erhâma geçeceğine dair görüş nakle edilmiştir.²⁴

Bu konuda Ebû Hanîfe'nin, imameyn ve cumhurla aynı görüşte olduğu da rivayet edilmekle birlikte sahih olan yukarıda zikredilendir. Her ne kadar cumhura nazaran teferrüd etse de mezhepte, istihsan²⁵ delilinden hareket eden İmam Ebû Hanîfe'nin ichtihadı müftâbih olup buna dair mezhep içinde herhangi bir ihtilâfa işaret edilmemektedir.²⁶

1.3. Süt Hısımlığında Yaş Sınırı

Fakihler süt emmeden dolayı emen çocuk ile emziren kadın ve onun belli yakınları arasında hısımlığın meydana geldiğinde hemfikir olmakla birlikte süt hısımlığının ayrıntılarına taalluk eden meselelerde ihtilâf etmişlerdir. İhtilafa konu olan hususlardan biri de süt emme yaşıdır.

Süt emme yaşı cumhura göre iki yıl olup iki yıldan sonra süt emme herhangi bir hüküm ifade etmez.²⁷ İmam Ebû Hanîfe'ye göre bu süre iki buçuk yıldır.²⁸

Hz. Ömer, İbn Mesûd, Hz. Ali, İbn Ömer (ö. 73/692), İbn Abbâs ve Ebû Hüreyre'den (ö. 58/678) süt emme yaşının iki yıl olduğu rivayet edilmiştir. Şa'bî, İbn Şübrüme (ö. 144/761) ve Evzâî (ö. 157/74) gibi âlimler de bu görüştedir. Hz. Aişe'den daha büyük yaşta olanlar süt emdiğinde süt hısımlığının oluşacağı rivayet edilmiştir. Atâ (ö. 114/732), Leys (ö. 175/791) ve Dâvûd ez-Zâhirî (ö. 270/884) gibi fakihlerin de bu görüşte olduğu söylenmiştir. İmam Mâlik, iki yıldan sonra birkaç ay ilave edilmesini müstehap görmüştür. İmam Züfer'e göre süt emme süresi üç yıldır.²⁹

Süt emme yaşını iki yıl ile sınırlayan cumhurun delilleri şu şekildedir: Allah, "emzirmeyi tamamlamak isteyen anneler evlatlarını iki tam yıl emzirirler..."³⁰ buyurarak süttten kesilme yaşının üst sınırını iki yıl olarak belirlemiştir. Hz. Peygamber de (s.a.s.) çocuk süttten kesildikten sonra süt hısımlığının oluşmayacağını bildirmiştir.³¹ Bundan zorunlu olarak iki yıldan sonra süt emmenin hüküm doğurmadığı ortaya çıkmaktadır. Nitekim sahâbeden de

²⁴ Aynî, *el-Binâye*, 5/101; Kemâlüddîn Muhammed İbnü'l-Hümâm, *Şerhu Fethu'l-kadîr* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts) 3/285-286.

²⁵ Kelime olarak bir şeyi güzel görmek ve kabul etmek anlamına gelen istihsan terim olarak; bir meselede, daha kuvvetli bir delilden dolayı kıyasın gereği olan hükmü terk ederek başka bir hüküm vermektedir (Bk. Abdülazîz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, 4/3-4).

²⁶ Merginâni, *el-Hidâye*, 2/483; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, 3/118-119; Meydâni, *el-Lübâb*, 2/146.

²⁷ Ebû'l-Velîd Muhammed b. Ahmed İbn Rüşd el-Ced, *el-Mukaddimât'l-mümehhidât*, nşr. Muhammed Ali Beyzûn (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1423/2002), 1/258-259; Behâüddîn Abdurrahmân b. İbrâhîm el-Makdisî, *el-'Udde şerhu'l-'Umde*, thk. Abdürrezzâk el-Mehdî (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1429/2008), 458; İbn Kudâme, *el-Muğni*, 6/407.

²⁸ Merginâni, *el-Hidâye*, 2/524.

²⁹ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, 464; İbn Kudâme, *el-Muğni*, 6/407-408; Aynî, *el-Binâye*, 5/260.

³⁰ el-Bakara 2/233.

³¹ Bk. İbn Ebî Şeybe, *el-Musanef*, 3/550 (17056); Tirmizî, "Radâ", 5 (1152); Nesaî, "Nikâh", 49 (5442); Ahmed b. Hüseyin el-Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 7/755 (15645).

böyle rivayet edilmiştir.³²

İmam Ebû Hanîfe ise, "...sizi emziren analarınız ve süt kız kardeşleriniz... (haram kıldı)"³³ âyetinde süt hısımlığının herhangi bir vakit belirtilmesinin mutlak olarak zikredilmesinden ve süt emmenin iki yıl olduğunu beyan eden âyetin devamında "...eğer anne-baba aralarında anlaşarak çocuğu süttten kesmek isterlerse onlara günah yoktur..."³⁴ denilerek bu sürenin anne ve babanın iradelerine havale edilmesinden hareket etmektedir. Şöyle ki, âyetten çocuğun iki yıldan sonra da emzirilebileceği anlaşılır. Çünkü burada anne ve babanın süttten kesme iradeleri vakitle kayıtlı maksızın mutlak olarak zikredilmiştir. Âyetteki "fâ" harfi de "ta'kîb" için olup bu, süt emmenin iki yıldan sonra da devam etmesini gerekli kılar. Ayrıca aynı âyetin devamında "...çocuklarınızı süt anneye vermek isterseniz..." buyrulurken süt emzirme hususunda anne ve babanın iradesi yine mutlak olarak zikredilmiştir. Hadislerde de emilen süttün kemiklerin gelişimine katkı sağladığı ve bunun hısımlık oluşturduğu³⁵ belirtilmiştir. Süttün iki yıla kadar kemikleri geliştirip iki yıldan sonra geliştirmedeğini söylemek mümkün değildir. Ayrıca aşırı soğuk veya aşırı sıcak ortamlarda doğan ve başka gıdaya alışamayan çocukların, iki yıldan sonra süttten kesilmesi gerektiği de iddia edilemez. Hatta süttten kesmek çocukların helakine sebep olacağından onların emzirmeleri gerekir. Çocukların bir taraftan emzirilip diğer taraftan emzirmenin hüküm doğurmadığını söylemek ise makul değildir. Ancak sürenin de sınırlandırılması gerekir ki bu, altı aydır. Zira çocuk altı ay anne karnında onun gıdası ile beslenir; daha sonra değişim göstererek kendi gıdasını almaya başlar. Diğer taraftan Ebû Hanîfe, cumhurun delil olarak getirdiği ve süreyi iki yıl ile sınırlayan âyet ve hadislerin delaletini sarîh görmemiş; bunları farklı anlamlara tevîl ederek nasların iki yıldan sonraki süt hısımlığına mâni olmadığı söylemiştir.³⁶

Süt emme yaşını iki buçuk yıl olarak belirleyen İmam Ebû Hanîfe'nin, bu görüşüyle fakihler arasında teferrüd ettiği görülse de o, Kâsânî'nin de ifade ettiği üzere³⁷ bu meselede akli ve nakli tüm delilleri dikkate alarak bir ictihadta bulunmuştur. Esasında bu bakış açısı bize Ebû Hanîfe'nin nasların ayrıntısına, fıkhnın ve Arap dilinin inceliklerine ne kadar hâkim olduğu hususunda fikir vermektedir. Mezhepte bazı fakihler ihtiyaten Ebû Hanîfe'nin görüşünü tercih ederlerken bazıları da İmameyn'in görüşünü tercih etmişlerdir.³⁸

³² İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, 464; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 6/407-408.

³³ en-Nisâ 4/23.

³⁴ el-Bakara 2/233.

³⁵ Bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 7/185 (4114); Ebû Dâvûd, "Nikâh", 8 (2059); Ebû'l-Hasen Ali b. Ömer ed-Dârekutnî, *es-Sünen*, thk. Şuayb Arnavût vd. (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1424/2004), 5/304 (4358); Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 7/758 (15653).

³⁶ Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi'*, 5/77-79; Aynî, *el-Binâye*, 5/260-262.

³⁷ Bk. Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi'*, 5/79.

³⁸ Bk. Mevsilî, *el-İhtiyâr*, 3/146; Meydânî, *el-Lübâb*, 2/163; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 4/387-389;

1.4. Sefihin ve Borçlunun Hacri/Kısıtlanması

Bir kişinin mali tasarruflarından kısıtlanması için sığâr, cünûn, ateh, rikk, maraz-ı mevt, sefeh ve deyn/borç gibi birtakım nedenler vardır. İslam hukukçuları bunların bir kısmının kısıtlama sebebi olmasında ittifak halinde iken bir kısmında ihtilâf etmişlerdir. Sefihlik ve borç sebebi ile kişinin hacir altına alınması ihtilâf edilen sebeplerdendir.

İslam hukukçularının ekseriyetine göre sefihlik ve borç kısıtlılık nedeni- dir. Bu nedenle sefih veya borçlu olan kişiler hacir altına alınarak alım-satım, icâre, hibe, sadaka gibi mali tasarruflarından engellenirler. Sefih kendi men- faati, borçlu da alacaklıların hakkı için hacir altına alınır. Borçlunun hacri için alacaklıların talepte bulunması şarttır.³⁹ İmam Ebû Hanîfe'ye göre sefihlik ve borç mutlak olarak kısıtlılık nedeni değildir. Bir kimse reşit olarak bulûğa ererse malı kendisine teslim edilir; sefih olarak bulûğa ererse yirmi beş ya- şına kadar malı teslim edilmez. Bu yaşa geldiğinde rüşt belirtileri olmasa da malı teslim edilir. Borçlu kişi ise alacaklıların talebi üzerine borcunu ödemesi için hâkim tarafından bir süreliğine hapsedilir.⁴⁰ Esasında Ebû Hanîfe'nin se- fihliği kısmi anlamda hacir nedeni kabul ederek bunu yirmi beş yaş ile sınır- landırdığı görülmektedir.

İbrâhîm en-Nehâî (ö. 96/714), İbn Sîrîn (110/729) ve İmam Züfer'in de Ebû Hanîfe ile aynı görüşte olduğu rivayet edilmiştir.⁴¹

Cumhurun bu konudaki delili Nisâ sûresi 5 ve 6. âyet-i kerimeleridir. İl- gili âyetlerde bir kişiye malın verilmesi bulûğ ve rüşt şartına bağlanmıştır. Bakara sûresi 282. âyetinde de bu iki şartı taşımayan kişi adına velinin tasar- rufta bulunması talep edilmiştir. Sefih bulûğa erse de reşit olmadığı için bu kapsamdadır. Çünkü çocuk gibi sefih de malını saçıp savurmaktadır. Hatta çocuğun, malını israf etmesi ihtimal dahilinde iken sefihin malını israf etmesi kesinlik arz eden bir durum olduğundan sefih kısıtlanmayı evleviyetle hak etmektedir. Bu âlimler borçlu kişinin hacri için de Hz. Peygamber'in (s.a.s.) Muâz b. Cebel'i (ö. 25/645) borcundan dolayı kısıtlamasını⁴² delil olarak zik- rederler.⁴³

Abdülhamîd, *el-Ahvâlü's-şahsiyye*, 391.

³⁹ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, 666-667; Behâüddîn el-Makdisî, *el-'Udde şerhu'l-'Umde*, 392-393; Aynî, *el-Bidâye*, 11/88-89; Muhammed ez-Zührî el-Gamrâvî, *es-Sirâcü'l-vehhâc alâ metni'l-Minhâc*, 210-211.

⁴⁰ Mevslî, *el-İhtiyâr*, 2/361-362, 364. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bk. Hacı Yunus Apaydın, "Hacir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1996) 14/513-517.

⁴¹ Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi'*, 10/77; İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, 666, 670.

⁴² Ebû'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, thk. Târık b. Avadullah (Kahire: Dâru'l-Harameyn, ts.), 6/105 (5939); Dârekutnî, *es-Sünen*, 5/413 (4551); Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh el-Hâkim en-Nisâbü'rî, *el-Müstedrek*, thk. Mustafâ Abdülkâdir Atâ (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1411/1990), 2/67 (2348); Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 6/80 (11260).

⁴³ Şirâzî, *el-Mühezzeb*, 2/113, 130-132; İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, 666; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 4/3-6; Aynî, *el-Binâye*, 11/88-96, 115-116; Kahraman, "Ebû Hanîfe'nin İctihatlarında İnsan Hürriyet ve Onuruna Verdiği Önemi Gösteren Bir Örnek -Sefihin Hacir Edilmemesi-", 247-253.

İmam Ebû Hanîfe'nin ise çıkış noktası akıllı ve bulûğ çağına ermiş bir kişinin mükellef ve tasarruflarından sorumlu olmasıdır. O, böyle bir kişinin sefih de olsa kısıtlanmasını insanlık onurunu yok sayma ve onu hayvanlar menzilesine tenzil etme olarak kabul etmekte; malını korumak için hacir altına alınmasını daha büyük zarar görmektedir. Bu yönü ile sefihi reşide kıyas eden Ebû Hanîfe, onun kısıtlanma nedeni olarak çocuğa kıyas edilmesini doğru görmemiş; alışveriş, hibe, ikrar gibi tasarruflardan bahseden âyetlerin⁴⁴ umum ifade etmesinden ve âyetlerde herhangi bir tahsisin olmamasından dolayı sefihin kısıtlanamayacağını söylemiştir. Ayrıca görüşünü, Hz. Peygamber'in, akrabalarının talebine rağmen Habbân b. Münkız'ı kısıtlamaması ile desteklemiştir.⁴⁵ Cumhurun delili olan Nisâ sûresi 5. ve 6. âyetleri de şöyle yorumlamıştır: âyette terbiye etmek ve eğitmek amacıyla sefihe malının verilmemesi emredilmiştir. Böyle bir kişi yirmi beş yaşına kadar eğitilerek değişebilir. Ancak yirmi beş yaşına geldiğinde hedeflenen maksat gerçekleşmemiş ise, genel olarak bu çağdaki kişilerin değişmeleri mümkün olmadığından malının kendilerine verilmesi gerekir. Ebû Hanîfe benzer gerekçelerle borçlunun da kısıtlanmasına cevaz vermemiş, borcundan dolayı Muâz'ın hacr altına alınması ile ilgili rivayeti zayıflığından dolayı delil olmaya elverişli görmemiş ve Hz. Peygamber'in satışından bereket arzuladığı için bunu Muâz'ın talep ettiğini söylemiştir.⁴⁶

Ebû Hanîfe'nin, borcu ve yirmi beş yaşından sonra sefahi kısıtlama nedeni olarak kabul etmemesi, onun insan hürriyet ve şahsiyetine verdiği değere örnek olarak gösterilen önemli icthadlarından biridir. Cumhurdan farklı düşünmekle birlikte yalnız olmadığı görülen bu meselede o, insan onurunu merkeze alarak hareket etmiş; görüşünü akli ve nakli delillerle desteklemiştir. Mezhepte her iki konuda Ebû Hanîfe'nin görüşü ön plana çıkmaktadır. Ancak özellikle sonraki dönemlerde İmameyn'in görüşü tercih edilmiş, *Mecelle'*de de bu icthad kanunlaştırılmıştır.⁴⁷

1.5. Yaş Hurmanın Kuru Hurma ile Mübadelesi/Satımı

Fakihler mübadelelerde faizin yasak olduğunda hem fikirdirler. Ancak başta illet tespiti olmak üzere faize taalluk eden birçok meselenin detayında, aralarında önemli denebilecek ihtilâflar meydana gelmiştir. İhtilaf edilen meselelerden biri de yaş hurmanın kuru hurma ile mübadelesidir (بيع الرطب بالتمر).

Gramajları farklı olduğunda yaş hurma (الرطب) ile kuru hurmanın (التمر)

⁴⁴ Bk. el-Bakara 2/275, 2/282; en-Nisâ 4/29, 4/135.

⁴⁵ Rivayet için bk. Ebû Dâvûd, "Büyü", 28 (3501); Tirmizî, "Büyü", 28 (1250); İbn Mâce, "Ahkâm", 24 (2354); Nesaî, "Büyü", 12 (6033).

⁴⁶ Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed Şemsü'l-Eimme es-Serahsî, *el-Mebsût*, thk. Ebû Abdullah Muhammed Hasen (Beyrut: Dâru'l-Kütüb'l-İlmiyye, 2009), 24/179-184, 185-186; Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i'*, 10/77-80, 87; Mergînânî, *el-Hidâye*, 3/1346-1347, 1353; Mevsilî, *el-İhtiyar*, 2/361-364; Aynî, *el-Binâye*, 11/88-96, 115-116.

⁴⁷ Haskefi, *ed-Dürü'l-muhtâr*, 605-606; İbn Âbidîn, *Reddül-muhtâr*, 9/250, 255; *Mecelle*, md. 990, 999.

mübadelesi ittifakla câiz görülmemiştir. Gramajları eşit olduğunda ise Hanefilerden İmameyn'in de yer aldığı fakihlerin çoğunluğuna göre yine birbiri ile mübadelesi câiz değildir. Onların bu konudaki dayanağı Hz. Peygamberin (s.a.s.) yaş hurmanın kuru hurma ile mübadelesini yasaklayan hadislerdir.⁴⁸ Hz. Peygamber (s.a.s.) müzâbene satışını yani yaş olan bir meyvenin kuru olan meyve ile satımını yasaklaması⁴⁹ da dayandıkları delillerdendir. Çünkü bunlar ribevi mallardan olup yaş hurma ileride kurduğunda aralarında eşitsizlik söz konusu olacaktır. Bu gerekçeden cumhurun mübadelede ribevî iki malın hem akit esnasında hem de ileride eşit olma şartını aradıkları anlaşılmaktadır.⁵⁰

İmam Ebû Hanîfe ise yaş hurmanın kuru hurma ile eşit şekilde mübadelesine cevaz vermektedir. Çünkü ona göre ticaretle alakalı âyetlerin⁵¹ genel olması, başka bir delil ile istisna edilenler hariç, karşılıklı rıza ile yapılan her türlü ticaretin câiz olmasını gerekli kılar. Ayrıca Hz. Peygamber (s.a.s.) buğday ile buğdayın, arpa ile arpanın, hurma ile hurmanın eşit ve peşin bir şekilde satımına cevaz vermiştir.⁵² Hadiste bunların mübadelesi herhangi bir tahsis ve kayıt olmadan mutlak olarak zikredilmiştir ve hadis meşhur bir haberdir. Buğday, arpa farklı çeşitleri olmakla birlikte neticede hepsi buğday veya arpa cinsindedir. Hurmanın da yaş, kuru, koruk gibi birçok çeşidi vardır ve bunların tamamı hurma cinsindedir. Nitekim Hz. Peygamber'e (s.a.s.) Hayber'den getirilen taze bir hurma ikram edildiğinde o, *أو كل تمر خبير هكذا؟* "Hayber'in tüm hurmaları böyle midir?"⁵³ buyurmuştur. Hz. Peygamber'in (s.a.s.) taze hurma için التمر "et-temr" ismini kullanması da bunu doğrulamaktadır. Bu çıkarımların yanında Ebû Hanîfe mübadelede iki malın ileride değil de akit esnasındaki eşitliğine itibar etmiş; cumhurun delil getirdiği yaş hurma ile kuru hurmanın mübadelesini yasaklayan rivayetin haber-i vâhid olduğunu söyleyerek onu ihticaca elverişli görmemiştir. Kendisini bu rivayete aykırı hareket etmekle eleştirenlere de şöyle cevap vermiştir: "Yaş hurma (الرتب) ya hurma (التمر) cinsindedir ya da değildir. Eğer hurma cinsinden ise hurma ile hurmanın eşit olarak mübadelesine cevaz veren hadise bi-

⁴⁸ Mâlik b. Enes, *el-Muvatta*, "Büyü", 12 (552); Ebû Dâvûd, "Büyü", 18 (3359); Tirmizî, "Büyü", 14 (1225); İbn Mâce, "Ticârât", 53 (2264); Nesaî, "Kazâ", 65 (5991).

⁴⁹ Mâlik b. Enes, *el-Muvatta*, "Büyü", 13 (553); Muhammed b. İsmâil el-Buhârî, *el-Câmi'u's-sahîh* (Riyad: Dâru's-Selâm, 1419/1999), 82 (2185); Müslim, "Büyü", 14 (1539). Müzâbene, Hanefî mezhebinde de faiz şüphesine binaen câiz değildir (Aynî, *el-Binâye*, 8/152-153).

⁵⁰ Şîrâzî, *el-Mühezzeb*; 2/33; İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, 548; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 3/318-319; Aynî, *el-Binâye*, 8/286-287.

⁵¹ el-Bakara 2/275; en-Nisâ 4/29.

⁵² Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 12/92 (7171); Buhârî, "Büyü", 54 (2134); Müslim, "Müsâkât", 15 (1587); Ebû Dâvûd, "Büyü", 12 (3348); Tirmizî, "Büyü", 23 (1240); İbn Mâce, "Ticârât", 48 (2253); Nesaî, "Büyü", 43 (6105).

⁵³ Mâlik b. Enes, *el-Muvatta*, "Büyü", 12 (551); Buhârî, "Büyü", 89 (2201); Müslim, "Müsâkât", 18 (1593); Nesaî, "Büyü", 41 (6100).

naen; hurma cinsinden değilse “...cinsleri ihtilâf ederse dilediğiniz gibi satabilirsiniz”⁵⁴ hadisine binaen yaş hurma ile kuru hurmanın mübadelesi câizdir.”⁵⁵

Yaş hurmanın kuru hurma ile mübadelesindeki ihtilâf herhangi yaş bir meyvenin, kurusu ile mübadelesi için de geçerlidir. Yani cumhura göre örneğin yaş üzümün kuru üzüm ile veya yaş incirin kuru incir ile eşit de olsa mübadelesi câiz değil iken, Ebû Hanîfe’ye göre câizdir.⁵⁶

Yaş hurmanın kuru hurma veya yaş herhangi bir meyvenin kurusu ile mübadelesinin cevazında Ebû Hanîfe’nin görüşünde olan herhangi bir âlim zikredilmemektedir. Aynî, bu meselede onun teferrüd ettiğini söylemiştir.⁵⁷ Ancak delilleri kuvvetli görülerek mezhepte Ebû Hanîfe’nin ictihadı tercih edilmiştir.⁵⁸

1.6. Hayvanın ve Etin Selem Akdine Konu Olması

Paranın peşin malın/mebûin de veresiye olduğu akde İslam hukukunda selem akdi denir ve bunun meşruiyetinde fukaha arasında herhangi bir ihtilâf bulunmamaktadır. Genel olarak, anlatmakla bilinebilen keylî, veznî, zirâî ve aded-i mütekâribe gibi mislî mallarda selem akdi yapılabilir; kıyemî mallarda yapılamaz. Bu prensipte ittifak halinde olan fakihler nelerin anlatmakla bilinebileceğinde ihtilâf ettikleri için hayvan ve et gibi şeylerde selem cevazında farklı görüşler ortaya çıkmıştır.

Cumhura göre hayvanın cinsi, yaşı, türü ve özelliği belirlendiği takdirde selem akdi câizdir. Hayvanın bu vasıfları belirlendikten sonra geriye kalan bilinmezlikler cehâlet-i yesîre kabilinden olup akdin sıhhatine zarar vermez. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s.) üç yaşında bir deve borçlanmış, bunu 6 yaşında bir deve ile ödemiştir.⁵⁹ Borçlanmak câiz olduğuna göre selem evleviyetle câiz olur. Ayrıca Hz. Peygamber (s.a.s.), orduyu teçhiz ederken devenin kalmadığını söyleyen Abdullah b. Amr’a (ö. 65/684), beytülmale ait develer gelince karşılığında iki deve ödemek üzere bir deve almasını ve ordunun teçhizi için lazım olan develeri bu şekilde temin etmesini emretmiştir.⁶⁰ Hayvanda

⁵⁴ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 4/320 (20604); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 37/397 (22727); Müslim, “Müsâkât”, 15 (1587); Ebû Dâvûd, “Büyü”, 12 (3350); Tirmizî, “Büyü”, 23 (1440); Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 5/456 (10483).

⁵⁵ Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi*, 7/56-57; Merginânî, *el-Hidâye*, 3/1008-1009.

⁵⁶ Serahsî, *el-Mebsût*, 12/224; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 3/318.

⁵⁷ Bk. Aynî, *el-Binâye*, 8/286.

⁵⁸ Bk. Muzafferüddîn Ahmed b. Ali b. es-Sâatî, *Mecmeu'l-bahreyn ve mülteka'n-neyyireyn*, thk. İlyas Kaplan (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1426/2005), 305; Meydânî, *el-Lübâb*, 3/223.

⁵⁹ Mâlik b. Enes, *el-Muvatta*, “Büyü”, 43 (578); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 45/161 (27181); Müslim, “Müsâkât”, 22 (1600); Ebû Dâvûd, “Büyü”, 11 (3346); Tirmizî, “Büyü”, 75 (1318); İbn Mâce, “Ticârât”, 62 (2285).

⁶⁰ Ebû Dâvûd, “Büyü”, 16 (3357); Dârekutnî, *es-Sünen*, 4/35 (3052); Hâkim, *el-Müstedrek*, 2/65 (2340); Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 5/471 (10529).

seleme cevaz veren bu fakihler Hz. Peygamber'in (s.a.s.), ölçüsü ve tartısı bilinen her şeyde selemin câiz olduğunu beyan etmesinden dolayı⁶¹ ette de seleme cevaz vermişlerdir.⁶²

İmam Ebû Hanîfe ise hayvanın yukarıda sayılan vasıfları belirlense de yine maliyet itibariyle hayvanda cehâlet-i fâhişe türünden önemli bilinmezliklerin kalacağını, bunun da anlaşmazlığa sebep olacağını söyleyerek hayvanda selem akdini câiz görmemiştir. Hz. Peygamber'in (s.a.s.) hayvanda selem akdini yasakladığını⁶³ belirten Ebû Hanîfe, Abdullah b. Amr'ın rivayet ettiği olayın ribâ âyetinden önce meydana geldiğini; diğer rivayetin de sübutunun problemli olduğunu söylemiştir. Çünkü Hz. Peygamber'in (s.a.s.) borçlandığı deveyi sadaka develerinden ödediği rivayet edilmektedir; hâlbuki ona sadaka haram kılınmıştır. Ebû Hanîfe hayvanda selemi câiz görmediği gibi bilinmezlikler nizaa (anlaşmazlığa) neden olacağı için ette de câiz görmemiştir.⁶⁴

İbn Abbâs, İbn Ömer, Saîd b. Müseyyib, Hasan-ı Basrî, Mücâhid (ö. 103/721) ve Zührî gibi sahabe ve tâbînden hayvanda selemin câiz olduğu; Hz. Ömer, Huzeyfe, Saîd b. Cübeyr, Sevrî (ö. 161/778), Cüzcânî gibi sahabe ve fakihlerden de câiz olmadığı rivayet edilmiştir. Abdullah b. Mesûd, Şa'bî ve Evzâî'den cevazına ve edem-i cevazına dair iki farklı görüş nakledilmiştir.⁶⁵

Kıyemî mallarda selemi câiz görmeyen âlimlerin kıyas gereği kıyemî kabul edilen hayvanda da câiz görmemesi gerekirdi. Ancak onlar hadisten dolayı kıyası terk ederek buna cevaz vermişlerdir. Ebû Hanîfe ise başka bir hadisten ve muhtemel belirsizliklerin nizaa neden olacağından hareketle kıyasa göre hüküm vermiş ve câiz olmadığını söylemiştir. İbnü'l-Hümâm'ın (ö. 861/1457) ifadesiyle onun, akitteki niza boyutunu da dikkate alarak haram kılan bir nassı helal kılan nassa tercih ettiği görülmektedir.⁶⁶ Tartılarak alınıp satılan et misli olduğu için cumhur, ette selem akdine cevaz verirken Ebû Hanîfe cevaz vermemiştir. Esasında ona göre de câiz olması gerekirken o, niza endişesine binaen kıyası terk edip istihsan ile amel etmiştir. Hanefî mezhebinde birinci meselede Ebû Hanîfe'nin, ikinci meselede de İmameyn'in görüşü tercih edilmiştir.⁶⁷

Hayvanda selem akdine cevaz verilmemesinde yalnız olmadığı görülen Ebû Hanîfe'nin, ette selemin hükmünde yalnız kaldığı görülmektedir.

⁶¹ Bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 4/334 (2548); Buhârî, "Selem", 2 (2240); Müslim, "Müsâkât", 25 (1604).

⁶² Şîrâzî, *el-Mühezzebe*, 2/72-73; İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, 599, 600; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 3/525-526, 527.

⁶³ Dârekutnî, *es-Sünen*, 4/39 (3059); Hâkim, *el-Müstedrek*, 2/65 (2341).

⁶⁴ Serahsî, *el-Mebsût*, 12/155-157, 163-164; Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi'*, 7/111-112; Aynî, *el-Binâye*, 8/333-335, 340-341.

⁶⁵ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 3/525; Aynî, *el-Binâye*, 8/333, 335.

⁶⁶ Bk. İbnü'l-Hümâm, *Şerhu Fethu'l-kadîr*, 7/78.

⁶⁷ Aynî, *el-Binâye*, 8/333, 341; Haskefî, *ed-Dürrü'l-muhtâr*, 438; el-Fâzıl Abdülganî el-Karabâğî, *Şerhu'l-Muhtâr*, thk. Abdülkadir Kabdan (İstanbul: Mektebetü'l-İrşâd, 1438/2017), 1/310.

1.7. Müsâkât ve Müzâraa Akdi

Müsâkât bir taraftan bahçe diğer taraftan da sulama ve bakım olmak üzere tarafların bahçeden elde edilen üründe; müzâraa ise bir taraftan tarla diğer taraftan işçilik olmak üzere tarafların tarladan hasat edilen mahsulde yaptıkları ortaklık akdidir.⁶⁸

Fakihlerin ekseriyeti her iki akde belirli şartlar dahilinde cevaz vermiştir. Çünkü onlara göre Hz. Peygamber (s.a.s.) Hayber halkı ile ekin ve meyve üzerine ortaklık akdi yapmıştır.⁶⁹ Dört halife de müsâkât akdini yapmış, hiç kimse de bunu yadırgamamıştır. Sahabe ve tâbiînin ekseriyeti müzâraa ortaklığının cevazına kâil olmuş ve hatta bizzat bu ortaklığı yapmışlardır.⁷⁰ Bu delillerin yanı sıra insanların bu tür ortaklıklara ihtiyacının olduğunu söyleyen fakihler, bu akitlerin yasaklandığına dair gelen rivayetleri de fasit olan muamelelere hamletmişlerdir. Esasında cumhur arasında zikredilen İmam Şâfiî sadece hurma ve üzüm ağaçları üzerinde yapılan müsâkât akdine cevaz vermiştir. Müzâraa akdine ise üzerinde ağaçların olması ve sulamanın ancak ağaçlarla beraber yapılması durumunda müsâkât akdine tebaan zorunlu olarak cevaz vermiştir. Yani İmam Şâfiî'ye göre müsâkât akdi çok dar bir çerçevede câiz iken müzâraa akdinde asıl olan adem-i cevazdır.⁷¹

İmam Ebû Hanîfe ise hem müzâraa hem de müsâkât akdinin fesadına hükmetmiştir. İmam Züfer de onunla aynı görüştedir. İbrâhîm en-Nehaî, Mücâhid, İkrime (ö. 105/723) gibi fakihlere göre de müzâraa akdi câiz değildir. İbn Abbâs'tan bu akdin câiz olduğuna ve olmadığına dair iki farklı görüş nakledilmiştir.⁷²

İmam Ebû Hanîfe her iki akdin fasit olduğunu söylerken bazı hadislerle istidlal etmekle birlikte kendi aslına göre hareket etmiştir. Çünkü ona göre bu muâmele, bahçeden/tarladan çıkan bazı ürün mukabilinde yapılan bir akit olup Hz. Peygamber (s.a.s.) çıkacak ürün karşılığında tarlanın kiraya verilmesini ve kafzû't-tahhânı yasaklamıştır.⁷³ Ayrıca ücret bilinmediğinde

⁶⁸ Bk. Karabâği, *Şerhu'l-Muhtâr*, 2/91, 97.

⁶⁹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsne'd*, 9/13 (4946); Müslim, "Müsâkât", 1 (1551); Ebû Dâvûd, "Büyü", 35 (3408); Tirmizî, "Ahkâm", 41 (1383); İbn Mâce, "Ruhûn", 14 (2467).

⁷⁰ İbn Kudâme müsâkât akdinin cevazında icmânın meydana geldiğini ifade etmektedir. Ancak İbn Rüşd bu akdin cevazını fakihlerin çoğunluğunun görüşü olarak verir. Müsâkâtın hükmünde ilk dönem fakihleri arasında edilmesi icmâ iddiasını zayıflatmaktadır (Bk. İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, 637; İbn Kudâme, *el-Muğni*, 4/377-378, 395). Nitekim İbnü'l-Münzir de bu konuda sahabe ve fukahânın ihtilâfını zikretmektedir (Ebû Bekr Muhammed b. Münzir, *el-İsrâf alâ mezâhibi'l-ulemâ'* [Birleşik Arap Emirlikleri: Mektebetü Mekke es-Sekâfiyye, 1425/2004], 7/78).

⁷¹ Şîrâzî, *el-Muhezzeb*, 2/237, 241; Mergînânî, *el-Hidâye*, 4/1433, 1441; İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, 637; İbn Kudâme, *el-Muğni*, 4/377-378, 395.

⁷² Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, 3/379, 416; Aynî, *el-Binâye*, 11/474,509; İbnü'l-Hümâm, *Şerhu Fethu'l-kadîr*, 9/462, 478.

⁷³ Bk. Ebû Hanîfe Nu'mân b. Sâbit, *el-Müsne'd* (İbn Hüsrev el-Belhî Rivayeti), thk. Latîfürrahmân el-Behrâicî (Mekke: el-Mektebetü'l-İmdâdiyye, 1431/2010), 2/671 (838); Ya'kûb b. İbrâhîm Ebû Yûsuf, *el-Âsâr*, thk. Ebû'l-Vefâ el-Afgânî (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.), 1/189 (859); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsne'd*, 22/258 (14358); Buhârî, "Müsâkât", 15 (2381); Müslim, "Büyü", 16 (1536); Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed Tahâvî, *Şerhu Müskili'l-âsâr*, thk. Şuayb Arnavût (Beyrut:

icâre akdi fasit olduğu gibi müsâkât ve müzâraa akdi de henüz ortada olmayan ve miktarı bilinmeyen bir bedel karşılığında yapıldığı için fasittir. Ebû Hanîfe cumhurun istidlali olan Hz. Peygamber'in (s.a.s.) Hayber halkı ile yaptığı akdi de ortaklık akdi değil, cizye akdi olarak değerlendirmiştir.⁷⁴

Kıyasen câiz olmaması gerekirken cumhur tarafından hadis, sahabe tabikâtı ve insanların ihtiyacı dikkate alınarak cevaz verilen müsâkât ve müzâraa akitlerinde İmam Ebû Hanîfe'nin de hadis ve kıyas gibi delillerden istidlal edildiği görülmektedir. O, müsâkât akdinin hükmünde yalnız kalırken müzâraa akdinin hükmünde tek kalmamış; sahabe ve tâbiünden bu minvalde görüşler rivayet edilmiştir. Ancak âlimler arasındaki ihtilâf, rivayetlerin değerlendirilmesinden ve usul farkından kaynaklanmakta olup iki akdin hükmüne dair yapılan değerlendirmelerde tarafların hadislere aykırı hareket etmesi söz konusu değildir.

Hanefî mezhebinde insanların ihtiyacına binaen ve mudârebe akdine kıyasla İmameyn'in görüşü tercih edilerek müsâkât ve müzâraa akdinin cevazına hükmedilmiştir. Mezhepte bu konuda herhangi bir ihtilâf zikredilmemektedir.⁷⁵

1.8. Müslümanın İçki veya Domuz Almak ya da Satmak İçin Gayr-i Müslime Vekâlet Vermesi

İmam Ebû Hanîfe'nin fakihlerin cumhurundan ayrıldığı meselelerden biri de bir Müslümanın içki veya domuz almak ya da satmak için⁷⁶ gayr-i müslime verdiği vekâletin hükmüdür.

Cumhura göre bir Müslümanın, bizzat kendisinin yapamadığı tasarruflarda başkasına vekâlet veremeyeceğinden içki veya domuz almak ya da satmak için Müslüman olmayan birine vekâlet vermesi câiz değildir. Çünkü vekâletin hukuku müvekkile râcidir ve akitten sonra mebî veya semen doğrudan müvekkile intikal eder. Bu durumda akdi doğrudan müvekkil yapmış gibi olur ki, bu da câiz değildir. Cumhur, vekâlette hem vekilin hem de müvekkilin akit yapabilme ehliyetine ve mülkiyetin doğrudan müvekkile intikal ettiğine itibar etmiştir.⁷⁷

Müessesetü'r-Risâle. 1415/1994), 2/186 (709); Ebû'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed et-Taberânî, *el-Mu'cemül-kebir*, thk. Hamdî b. Abdülmecîd (Beyrut: Dâru l-Hyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1403/1983), 4/263 (4354); Dârekutnî, *es-Sünen*, 3/468 (2985); Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 5/554 (10854). Kaffzû't-tahhân, elde edilecek mamulün/ürünün bir kısmının içkiye ücret olarak verilmesidir.

⁷⁴ Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, 3/379-380; 416-418; Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi'*, 8/256-257, 285.

⁷⁵ Mergînânî, *el-Hidâye*, 4/1433, 1441; Haskefî, *ed-Dürrü'l-muhtâr*, 635, Meydânî, *el-Lübâb*, 2/135, 139.

⁷⁶ İçki veya domuzun Müslümanın mülkiyetinde olması ya üzüm suyunun kendiliğinden içkiye dönüşmesi ya da gayr-i müslim iken sahip olduğu içki veya domuzun Müslüman olduktan sonra elinde kalması halinde söz konusu olabilir (Serahsî, *el-Mebsût*, 12/259).

⁷⁷ Şeybânî, *el-Asl*, 11/270, 502; Cüveynî, *Nihâyetü'l-matlab*, 5/430; İbn Kudâme, *el-Muğni*, 4/191-192; Ebû'l-Abbâs Şihâbüddîn el-Karâfî, *ez-Zehîra*, thk. Muhammed Hacî vd., (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1994), 8/5.

Ebû Hanîfe ise doğrudan akdi yapan kişinin bu tasarrufa ehil olup olmadığına dikkate almış ve gayr-i müslim bu tasarrufları yapabildiğinden, vekâletin cevazına hükmetmiştir. Zira vekil, kendisi için yapabileceği bir tasarrufu başkası için de yapabilir. İçki veya domuz ona göre müteakvim bir mal olduğundan bunları kendisi için alabildiği gibi bir başkası için de alabilir. Akdin hukukunun doğrudan müvekkile râci olduğunu kabul etmeyen Ebû Hanîfe, mülkiyetin önce vekile sonra da müvekkile intikal edeceği görüşündedir. Ona göre, akdin hükmünün müvekkile intikal etmesi de zorunlu bir durum olduğundan müvekkil, doğrudan akdi yapan kişi hükmünde değildir. Bu durum, mesela Hristiyan iken Müslüman olup vefat eden babasından kendine içki miras kalan bir Müslümanın mülkiyetine içkinin zorunlu olarak geçmesi gibidir. Dolayısıyla meseleye akit açısından bakılırsa akdi yapan kişinin tasarruf ehliyeti vardır; mülkiyet açısından bakılırsa Müslüman bunlara zorunlu olarak sahip olabilir ki, her iki durumda da vekâlet câizdir. Ancak bu vekâlet tahrimen mekruh olup müvekkil, almak için vekâlet veriyse içkiyi sirke yapar veya döker, domuzu serbest bırakır; satmak için vekâlet veriyse parayı tasadduk eder.⁷⁸

Buradaki ihtilâfin bir nistan değil de fakihlerin usûl anlayışından ve meselelere farklı yaklaşımdan kaynaklandığını söyleyebiliriz. Cumhur kendi usulünden yola çıkarak vekâletin câiz olmadığına; Ebû Hanîfe de farklı bir üsul ve anlayıştan hareketle cevazına hükmetmiştir. Her iki taraf da kendi içerisinde bir tutarlılığa sahiptir. Hanefî mezhebinde bazı âlimler bu konuda İmameyn'in görüşünü tercih etmişlerdir.⁷⁹

1.9. Haram İşlerde Kullanacağı Bilinen Bir Kişiye Mal Satmak veya Binayı Kiraya Vermek

İmam Ebû Hanîfe ile diğer fakihler arasında ihtilâfa konu olan fikhî meselelerden biri de haram işlerde kullanacağı bilinen bir kişiye mubah olan bir malın satılması veya bir binanın kiraya verilmesidir ki, bunun somut iki örneği bulunmaktadır. Birincisi içki üretimi yapan birine üzüm satmak; ikincisi de kilise yapmak, içki satmak gibi masiyet türü işlerde kullanmak isteyen birine binayı kiraya vermektir. Esasında biri bey' diğeri de icâre akitlerini ilgilendirdiği için birbirinden farklı olan bu iki mesele, fakihlerin görüşleri ve gerekçeleri büyük oranda benzerlik arz ettiğinden aynı başlık altında ele alınmıştır.

İmam Mâlik ve İmam Ahmed'e göre içki yapacağı bilinen bir kişiye üzüm satmak câiz olmadığı gibi masiyet kabilinde bir iş yapacak kişiye binayı kiraya vermek de câiz değildir. İmam Ebû Yûsuf, İmam Muhammed ve İmam

⁷⁸ Serahsî, *el-Mebsût*, 12/259-260; Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi'*, 7/86; Ebû'l-Berekât Hâfîzuddîn en-Neseî, *el-Musaffâ fî şerhi Manzûmeti'l-hilafiyât*, thk. Hasan Özer (Amman: Dâru'n-nûr, 2019), 1/453-454; Aynî, *el-Binâye*, 8/178-179.

⁷⁹ Bk. Haskefî, *ed-Dürü'l-muhtâr*, 417; İbn Âbidîn, *Reddül-muhtâr*, 7/281-282.

Şâfiî'ye göre de masiyetin söz konusu olduğu bir icâre akdi câiz değildir. Ancak bu âlimler içki yapacağı bilinen birine üzüm satışını kerahetle birlikte câiz görmüşlerdir. İmam Şâfiî'nin içki yapacağı kesin olarak bilinen bir kişi ile içki yapacağı kesin olarak bilinmeyen kişiyi tefrik ederek birincisine cevaz vermediği, ikincisine de mealkerahe cevaz verdiği de rivayet edilmektedir.⁸⁰ İmam Ebû Hanîfe ise her iki akit türüne de cevaz vermekle birlikte⁸¹ içki yapmak üzere üzüm satın alan kişinin Müslüman olması durumunda akdin mekruh olduğunu söylemiştir.⁸²

Hasan-ı Basrî, Nehaî, Atâ ve Sevrî gibi fakihlerden içki yapan kişiye hurma satışının câiz olduğu rivayet edilmiştir.⁸³

Bu akitlere cevaz vermeyen veya bunları kerih gören âlimlerin gerekçesi akdin konusunun haram olması ve bunun masiyette yardımlaşma anlamı taşımasıdır. Çünkü Allah günah olan hususlarda yardımlaşmayı yasaklamıştır.⁸⁴ Hz. Peygamber de (s.a.s.) içki yapana, yaptırana, içene, satana, taşıyana ve sunana (sâkîye) lanet etmiştir⁸⁵ ki, esasında bu hadis içki konusunda yardımlaşan herkesi içermektedir. Sa'd b. Ebî Vakkâs'ın (ö. 55/675), içki yapan birine üzüm satmayı kast ederek, "böyle yaparsam ben ne kötü bir ihtiyarım"⁸⁶ sözü de bu fakihlerin istidlalleri arasındadır.⁸⁷

İmam Ebû Hanîfe'nin bu muamelelerde, akit ile akit sonrasını tefrik ettiği görülmektedir. Çünkü ona göre günah olan üzüm satımı veya evin kiraya verilmesi değil, müşterinin masiyeti kast etmesi ve yapmasıdır. Zira akitten sonraki masiyet, hemen akitle meydana gelmemektedir. Üzüm, ancak sıkıldıktan ve istihaleye uğradıktan sonra içki haline gelmektedir. Kiraya verilen evin mücerret olarak teslimi ile de ev sahibi ücreti hak etmektedir ki, bunda herhangi bir masiyet yoktur. Masiyet, üzümü alan veya evi kiralayan kişinin hür iradesi ve fiili ile meydana gelmekte olup bunun akitle bağlantısı kalmadığı için üzümü satana veya evi kiraya verene nispet edilmesi doğru değildir.

⁸⁰ Şîrâzî, *el-Mühezzeb*, 2/21, 234; Ebû'l-Hasen Ali b. Muhammed el-Mâverdî, *el-Hâvi'l-kebîr*, thk. Ali Muhammed Muavvaz (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1419/1999), 5/385; Mergînânî, *el-Hidâye*, 4/1504; Ebû'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Rüşd el-Ced, *el-Beyân ve't-tahsil*, thk. Muhammed Hacî vd. (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1408/1988), 7/485; İbn Kudâme, *el-Muğni*, 3/481-482, 4/491.

⁸¹ Kâsânî, icâre akdinde masiyet olan şeylerin şart kılınması halinde akdin câiz olmadığını ifade etmektedir (Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi*, 5/522).

⁸² Şeybânî, *el-Asl*, 4/17; Serahsî, *el-Mebsût*, 24/9, 32-33; Mergînânî, *el-Hidâye*, 4/1504.

⁸³ İbn Kudâme, *el-Muğni*, 3/481.

⁸⁴ Bk. el-Mâide, 5/2.

⁸⁵ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 9/10 (5716); Ebû Dâvûd, "Eşribe", 2 (3674); Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 5/534 (10778).

⁸⁶ İbn Kudâme Sa'd b. Ebî Vakkâs'a nispet ettiği bu rivayet Abdürrezzâk'ın *Musannef*'inde şu şekilde geçmektedir: Sa'd'ın başına bakan kişi, "üzümler satılmaya ve kurutulmaya uygun değil" deyince Sa'd, "o zaman üzümleri kopar at" diye cevap vermiştir. Rivayet bu kadar olup devamında Hz. Sa'd'ın söylediği söz geçmemektedir (Bk. Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm es-San'ânî, *el-Musannef*, thk. Habîbürrahmân el-A'zamî [Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1983/1403], 9/217 [16993]). İbn Kudâme'nin naklettiği şekliyle rivayet başka bir kaynaktan da tespit edilememiştir.

⁸⁷ İbn Kudâme, *el-Muğni*, 3/481-483, 4/491; Aynî, *el-Binâye*, 12/220, 221-222.

Çünkü Allah hiç kimsenin, başkasının günahını yüklenmeyeceğini haber vermektedir.⁸⁸ Ayrıca Ebû Hanîfe, satın aldığı cariye ile anal ilişkiye giren veya aldığı köleyi haram işlerde kullanan kişinin fiilinden satıcının sorumlu tutulmamasına ve yapılan akdin câiz görülmesine kıyas ederek bu akitlerin de câiz olduğunu söylemiştir.⁸⁹

Görüldüğü üzere söz konusu akitlerin hükmüne dair sarih bir nas bulunmamakta, taraflar bu konuda tamamen İslam'ın ve fikhın genel ilkelerinden hareket etmektedirler. Cumhur, masiyette yardımlaşma kapsamında değerlendirerek bu ve benzeri akitlere cevaz vermezken İmam Ebû Hanîfe her bir muameleyi müstakil olarak değerlendirmekte ve şartlarını haiz tüm akitlerin geçerli olduğunu söylemektedir. Ancak bundan onun, akitten sonra yapılan haram işlemi meşru kıldığı gibi bir anlam çıkarılmamalıdır. Çünkü bu işlemin sorumluluğu yapılan akitten bağımsız olarak devam etmektedir. Hanefî mezhebinde hem üzüm satışının hem de kira akdinin geçerli olduğu kabul edilerek İmam Ebû Hanîfe'nin görüşü tercih edilmiş, temel eserlerde tercih hususunda herhangi bir ihtilâfa yer verilmemiştir.⁹⁰

Ebû Hanîfe, İmameyn ve diğer mezhep imamlarına nazaran bu meselede yalnız kalsa da tâbiîn ve tebe-i tâbiînden bazı fakihlerin onunla aynı görüşte olduğu görülmektedir.

1.10. Davalarda Şahitlerin Tezkiyesi

Davalarda şahitlik yapacak kişilerin adalet vasfını haiz olması gerektiğinde ittifak eden âlimler had ve kısasla ilgili davalarda hâkimin şahitleri gizli ve aleni olarak tezkiye etmesi gerektiğinde de ittifak etmişlerdir. Had ve kısas dışındaki davalarda ise şahitlerin gizli ve aleni olarak tezkiye edilmesi hususunda ihtilâf etmişlerdir.

Cumhura göre hâkim, had ve kısas davalarında olduğu gibi diğer davalarda da şahitlerin adil olup olmadıklarını araştırır ve adaleti sabit olan kişilerin şahitliğini kabul eder. Çünkü şahitlikte Müslümanlığın bilinmesi vacip olduğu gibi adaletin bilinmesi de vaciptir. Zira Hz. Ömer şahitlik yapmak isteyen iki kişiye kendilerini tanımadığını söyleyerek onlardan kendilerini tanıyan birini getirmelerini talep etmiştir⁹¹ ki bu, Hz. Ömer'in şahitlerin zahiri halleri ile iktifa etmediğini gösterir. Ayrıca şahitler tezkiye edilerek adaletinden emin olunduğunda verilen hükmün daha sonra iptal edilmesi de önlenmiş olur.⁹²

⁸⁸ ez-Zümer, 39/7.

⁸⁹ Şeybânî, *el-Asl*, 4/17; Serahsî, *el-Mebsût*, 24/9, 32-33; Aynî, *el-Binâye*, 12/221, 224.

⁹⁰ Örneğin bk. Merginânî, *el-Hidâye*, 4/1504; Mevsilî, *el-Ihtiyâr*, 4/416; İbn Âbidîn, *Reddül-muhtâr*, 9/644, 647.

⁹¹ Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 10/213 (20400).

⁹² Şîrâzî, *el-Mühezzeb*, 3/386; İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, 828; İbn Kudâme, *el-Muğni*, 8/244; Aynî, *el-Binâye*, 9/114-116.

İmam Ebû Hanîfe'ye ve Ahmed b. Hanbel'den rivayet edilen ikinci görüşe göre hâkim, adaletlerini zedeleyen bir durum olmadıkça şahitlerin Müslüman olmalarıyla yani zahiri halleri ile iktifa eder, onları tezkiye cihetine gitmez. Tâbiünden Hasan-ı Basrî de bu görüştedir. Çünkü Hz. Peygamber Müslümanların birbirlerine karşı adil olduğunu söylemiştir.⁹³ Hz. Ömer'den de bu hadise benzer bir söz rivayet edilmiştir.⁹⁴ Ayrıca Hz. Peygamber (s.a.s.) hilali gördüğünü söyleyen bir bedevinin Müslüman olduğunu öğrenince oruca başlamış ve Müslümanların da oruç tutmalarını emretmiş; bedevinin zahiri hali ile iktifa ederek adalet vasfını araştırmamıştır.⁹⁵ Diğer taraftan adalet Müslümanlarda bariz olan bir vasıftır. Haddi zatında gizli bir vasıf olan adaletin kaynağı Allah korkusu olup bu vasıf İslam ile açığa çıkar. Dolayısıyla aksine bir delil olmadıkça Müslüman olan kişinin zahiri ile iktifa edilir.⁹⁶

Bu meselede İmam Ebû Hanîfe'nin delillerinin daha güçlü ve tutarlı ama cumhurun görüşünün ihtiyata daha uygun olduğu görülmektedir. Tâbiünden Hasan-ı Basrî de Ebû Hanîfe ile aynı görüştedir. Hanefî mezhebinde imamlar arasındaki bu ihtilâfin zaman ve mekân ihtilâfindan kaynaklandığı söylenecek zamanın fesadından dolayı İmameyn'in görüşü ile fetva verilmiştir.⁹⁷

1.11. Şehadet Lafzında İhtilaf

Hakkı ispat yollarının önemli vasıtalarından biri olan şahitliğin davaya uygun olması ve şahitler birden fazla ise şehadetin birbirine muvafık olması şarttır. Davaya aykırı olan şahitlik makbul olmadığı gibi genel olarak cins, miktar, zaman, mekân ve benzeri hususlarda birbirinden farklı olan şahitlikler de makbul değildir. Ancak bu hususların tafsilatında fakihler arasında ihtilâflar vaki olmuştur.⁹⁸ İhtilaf edilen hususlardan biri de meşhûdü aleyhin miktarındaki farklılıktır.

Cumhura göre miktardaki farklılıkta şahitliğin birbirine mana olarak muvafakati yeterli olup lafzi olarak muvafakati şart değildir.⁹⁹ İmam Ebû Hanîfe'ye göre şahitliğin hem lafzen hem de manen birbirine muvafık olması şarttır; sadece mana olarak muvafık olan şahitlik makbul değildir.¹⁰⁰

Bu ihtilâfa binaen mesela iki bin liranın iddia edildiği bir davada iki şahitten biri bin lira, diğeri de iki bin lira borca ya da üç talâkın iddia edildiği

⁹³ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 4/325 (20657).

⁹⁴ Dârekutnî, *es-Sünen*, 5/367 (4471); Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 10/252 (20537).

⁹⁵ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 2/320 (9464); İbn Mâce, "Sıyâm", 6 (1652), Ebû Bekr Muhammed b. İshâk es-Sülemî İbn Huzeyme, *es-Sahîh*, thk. Muhammed Mustafâ el- A'zamî, (Beyrut: el-Mektebül-İslâmî, 1424/2003), 2/927 (1923).

⁹⁶ Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, 8/30; Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi*, 9/19-20; İbn Kudâme, *el-Muğni*, 8/244; Nesefî, *el-Musaffâ*, 1/497.

⁹⁷ Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, 8/30-31; Mergînânî, *el-Hidâye*, 3/1096; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, 2/413; Haskefî, *ed-Dürrü'l-muhtâr*, 484-485; Meydânî, *el-Lübâb*, 3/144.

⁹⁸ Bk. Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi*, 9/27-37, 40-44; Vehbe Zühaylî, *İslam Fıkah Ansiklopedisi*, çev. Ahmet Efe vd. (İstanbul: Feza Yayıncılık, 1994), 8/316-325.

⁹⁹ İbn Kudâme, *el-Muğni*, 8/406; Aynî, *el-Binâye*, 9/128.

¹⁰⁰ Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, 8/153; Mergînânî, *el-Hidâye*, 3/1111.

bir davada biri bir talâkın, diğeri de üç talâkın vaki olduğuna şahitlik etse cumhura göre her iki şahitlik ilk örnekte bin lira, ikinci örnekte de bir talâk üzerinde ittifak ettiği için bu miktarda borç veya boşama sabit olur.¹⁰¹ Ebû Hanîfe'ye göre şahitlik, lafız olarak birbirinden farklı olduğu için makbul değildir. Cumhur, asgari miktar üzerinde ittifak meydana geldiği için şahitliğin davaya uygun ve şahitlik nisabının da tamam olduğunu ifade ederken Ebû Hanîfe, mananın lafızdan alındığını, lafızdaki ihtilâfın manadaki ihtilâfa delalet ettiğini, dolayısıyla şahitliğin davaya muhalif olduğunu söylemiştir. Tarafların bu konuda herhangi bir nakli delili bulunmamaktadır.¹⁰²

Bu meselede Hanefî mezhebinde Ebû Hanîfe'nin görüşü sahih kabul edilmiş gerek muhtasar gerekse mufassal kitaplarda bu görüş ön plana çıkarılmıştır.¹⁰³

1.12. Hâkimin Yalancı Şahitlerin Şahitliği ile Verdiği Hükümün Geçerliliği

Alışveriş ve nikâh gibi akitlerde ya da ikâle ve talâk gibi tasarruflarda bir hâkim, şahitlerin yalancı olduğunu bilmeden ve onları tezkiye ettikten sonra hüküm verse verilen hüküm zahiren ve batınen/dinen geçerli olması hususunda Ebû Hanîfe ile diğer fakihler farklı kanaate sahiptirler.¹⁰⁴

Cumhura göre hâkimin yalancı şahitlerin şahitliğine binaen verdiği hüküm sadece zahiren yani dünyevi hükümlerin uygulanması açısından geçerli olur; batınen yani helalin haram, haramın helal olması açısından geçerli olmaz. Çünkü Allah haksız yere malların yenilmesini ve hakimlere rüşvet verilmesini yasaklamıştır.¹⁰⁵ Hz. Peygamber de (s.a.s.) delilini iyi anlatan bir hasmın lehine hakkı olmayan bir şey ile hüküm verdiğinde onu kabul etmemesini, zira bunun cehennem ateşinden bir parça olduğunu söylemiştir.¹⁰⁶ Bu nedenle hâkim gerekli şartlardan sonra görünüşe göre hüküm verdiği için bu sadece zahiren geçerli olur.¹⁰⁷

İmam Ebû Hanîfe ise bu durumda hükümün hem zahiren hem de batınen

¹⁰¹ Şîrâzî, *el-Mühezzeb*, 3/461; İbn Rüşd el-Ced, *el-Beyân ve't-tahsil*, 10/15-16; İbn Kudâme, *el-Muğni*, 8/406; Aynî, *el-Binâye*, 9/128. Bu tür meselelerde dava konusu olan miktar ile şahitliğin birbirine muvafık olması gerekir. Talep edilenden daha fazlasına yapılan şahitlik ittifakla geçersizdir. Örneğin bin liranın iddia edildiği bir davada şahitlerden biri bin liraya, diğeri de bin beş yüz veya iki bin liraya şahitlik ederse şahitlik ittifakla makbul değildir (Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi'*, 9/42; Haskefî, *ed-Dürrü'l-muhtâr*, 492-493).

¹⁰² Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, 8/153154; Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi'*, 9/40-42.

¹⁰³ Bk. Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi'*, 9/41; Mergînânî, *el-Hidâye*, 3/1111; Meydânî, *el-Lübâb*, 3/149.

¹⁰⁴ Emlâk-i mürsele türünden olan yani herhangi bir malda, satın alma veya miras gibi bir sebep belirtmeksizin mutlak mülkiyetin iddia edildiği davalarda hâkimin hükmünün sadece zahiren geçerli olduğunda âlimlerin ittifakı vardır (Aynî, *el-Binâye*, 5/69).

¹⁰⁵ Bk. Bakara, 2/188.

¹⁰⁶ Mâlik b. Enes, *el-Muvatta*, "Akdiye", 1 (587); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 42/445 (25670); Buhârî, "Şehâdât" 27 (2680); Müslim, "Akdiye", 3 (1713). Mezkûr hadis, nerede ise tüm hadis kaynaklarında geçmektedir.

¹⁰⁷ Şîrâzî, *el-Mühezzeb*, 3/444, 468; Mâverdî, *el-Hâvi'l-kebîr*, 17/10-14; İbn Rüşd el-Ced, *el-Beyân ve't-tahsil*, 5/462-463; İbn Kudâme, *el-Muğni*, 8/240-241; Aynî, *el-Binâye*, 5/67-69, 9/51-52.

geçerli olduğunu söylemiştir. Onun da delili Hz. Ali'nin bir davada verdiği hükümdür. Bir kişi Hz. Ali'ye gelerek bir kadının karısı olduğunu iddia etmiş; kadının inkârı üzerine de iki şahit getirmişti. Hz. Ali de şahitlere bakarak kadının onun karısı olduğuna hükmetmişti. Kadın, en azından nikâh akdi yapmasını talep ettiğinde de Hz. Ali, "iki şahit sizin nikâhınızı akdetti" şeklinde cevap vermişti.¹⁰⁸ Ebû Hanîfe Hz. Ali'nin hükmünden yola çıkarak, hâkimin hükmü ile de nikâhın sabit olduğunu söylemiş ve bunu hâkimin huzurunda yapılan liândan dolayı nikâhın feshine kıyas etmiştir. Zira liânda iki taraftan biri mutlaka yalan söylediği halde liân sonrasında nikâh fesh olmaktadır. İki taraftan birinin yalan söylediği kesin olan liânda nikâhın feshi ile hüküm verildiğine göre yalana veya doğruya muhtemel olan şahitlerin şahadeti ile nikâhın varlığına hüküm vermek evleviyetle câizdir. Hâkimin görevinin, gücü nispetinde şahitlerin doğruluğunu araştırmak olduğunu söyleyen Ebû Hanîfe, şahitlerin gerçekten doğruyu söyleyip söylemediklerini bilmenin onları aşan bir durum olduğunu, şahitlerin tezkiyesinden sonra onların şahitliğine göre hüküm vermenin gerekli olduğunu, delile bina edilen yargı hükmünün de zahiren ve batınen yürürlük kazanacağını ifade etmiştir. Ebû Hanîfe, cumhurun delili olan âyet ve hadisin emlâk-i mürsele yani sebep belirtilmeksizin mutlak mülkiyetin iddia edildiği davalarla ilgili olduğu ve hadiste şahitlerin söz konusu olmadığı gerekçesi ile bu meselede hüccet getirilmesini isabetli bulmamıştır.¹⁰⁹

Bu ihtilâfın bir sonucu olarak mesela bir kadın, kocasının kendisini üç talâkla boşadığını iddia eder ve buna iki şahit getirir, hâkim de şahitlere itibar ederek, hakikatte böyle olmadığı halde üç talâkın meydana geldiğine hükmeder, kadın iddeti bittikten sonra da bir başkası ile evlenirse cumhura göre hüküm sadece zahiren geçerli olduğu için ikinci evlilikteki cinsel ilişki helal değildir. İmam Ebû Hanîfe'ye göre hüküm hem zahiren hem de batınen geçerli olduğundan helaldir.¹¹⁰

Ebû Yûsuf'un ilk ictihadı ve Ahmed b. Hanbel'den gelen ikinci görüş, İmam Ebû Hanîfe'nin ictihadı ile aynıdır, yani hüküm zahiren ve batınen geçerlidir. Şa'bî'den de yalancı şahidin şahadeti ile hüküm verilen bir meselede bunun câiz olduğu rivayet edilmiştir. İmam Züfer ise cumhur ile aynı görüştedir.¹¹¹

Bu meselede Ebû Hanîfe sahabe kavli ve kıyas gibi delillerden istidlal etmiş; cumhurun delil getirdiği hadisi delaleti farklı olduğu için ihticaca uygun görmemiştir. O, sahabe kavlini ve kıyası hadise tercih etmiş değildir.

¹⁰⁸ Bk. Şeybânî, *el-Asl*, 9/440; Serahsî, *el-Mebsût*, 16/215.

¹⁰⁹ Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, 8/177; Serahsî, *el-Mebsût*, 16/214-215; Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi'*, 9/114-115; Neseî, *el-Musaffâ*, 1/497-499.

¹¹⁰ Bu ve başka örnekler için bk. Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi'*, 9/114; İbn Kudâme, *el-Muğni*, 8/240; Aynî, *el-Binâye*, 5/68, 9/52.

¹¹¹ Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, 8/178; İbn Kudâme, *el-Muğni*, 8/241; Aynî, *el-Binâye*, 9/52.

Çünkü bu hadisten farklı bir fikhî hüküm istinbat etmiştir. Ayrıca tâbiünden Şa'bî de onunla aynı görüştedir. Mezhepte bazı âlimler Ebû Hanîfe'nin görüşünü, bazıları da İmameyn'in görüşünü tercih etmiştir.¹¹²

1.13. Vakfın Bağlayıcılığı

Hukuki bir işlemle kurulan vakıf, fukahanın kahir ekseriyetine göre meşru, hatta mendup olan ve yapılması teşvik edilen önemli bir hayır müessesesidir.¹¹³ Vakfın meşruiyetine kâil olan bu âlimler yapılan akdin lüzumunda yani bağlayıcı olup olmamasında ihtilâf etmişlerdir.

Fakihler hâkimin hükmü ile tescil edilen vakfın bağlayıcı olduğunda hem fikirdirler. Ancak vakfın söz ile yani mücerret olarak “vakfettim” demekle lâzım (bağlayıcı) hale gelmesinde ihtilâf etmişlerdir. Şâfiî, Hanbelî mezheplerine ve Hanefilerden İmam Ebû Yûsuf'a göre vakıf mücerret söz ile bağlayıcı olur. Kişi sözlü olarak malını vakfettiğinde akit lâzım hale gelir ve bir daha bundan dönemez. Mâlikî mezhebine ve İmam Muhammed'e göre yine mücerret söz ile vakıf lâzım olur; ancak akdin tamamlanması için vakfın teslimi şarttır. Vakfedilen ve müteveliye teslim edilen vakıf bağlayıcı hale gelir. Bu nedenle, amacına uygun olarak kullanmaya başlanmasa da müteveliye teslim edilen bir vakıftan dönülemez. Cumhuriyetin delili vakfedilen malın alınmayacağı, satılmayacağı, miras bırakılmayacağı ve hibe edilemeyeceğine dair Hz. Peygamber'den (s.a.s.) rivayet edilen hadistir.¹¹⁴ Bununla birlikte sahabe ve tabiîn döneminde amelin bu şekilde olduğunu söyleyen cumhur, vakfı lüzum ve nefâz yönlerinden vasiyet ve köle azadına benzetmişlerdir.¹¹⁵

İmam Ebû Hanîfe'ye göre vakfın lâzım olabilmesi için hâkim tarafından tescil edilmesi veya kişinin, ölümüne talik ederek vakfetmesi ya da mescit için vakfedilen bir akarın amacına uygun olarak kullanmaya başlanması gerekir. Bunlar olmadan mücerret sözle vakıf lâzım olmaz ve kişi bundan rücu edebildiği gibi vefat ettiğinde de mal varislerine kalır. O, bu konuda bir malın satılmayacak veya varislerine bırakılmayacak şekilde vakfedilemeyeceğini ifade eden hadisi¹¹⁶ delil olarak getirmiş; vakfı, gayr-i lâzım olması yönünden

¹¹² Bk. İbn Âbidîn, *Reddül-muhtâr*, 8/105; Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukuk-ı İslamiyye ve Istilahât-ı Fikhîyye Kamusu*, (İstanbul: Bilmen Basım ve Yayınevi, ts.) 8/245.

¹¹³ Kâdî Şüreyh'in vakfı câiz görmediği rivayet edilmektedir (Bk. İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 4/527). Bazı kaynaklarda da Hanefî mezhebine göre vakfın câiz olmadığı bilgisi yer almaktadır (Bk. Ebû'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Rüşd el-Ced, *el-Mukaddimâtü'l-mümehhidât*, nşr. Muhammed Ali Beyzûn [Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye], 1423/2002, 2/96). Ebû Hanîfe'den, olmayan bir menfaatin tasadduku kabilinden değerlendirdiği için vakfa cevaz vermediğine dair zayıf bir görüş nakledilse de sahih olan vakfın cevazıdır ve bu konuda mezhepte ittifak bulunmaktadır (Bk. Serahsî, *el-Mebsût*, 12/34; Mergînânî, *el-Hidâye*, 2/923).

¹¹⁴ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 9/161 (5179); Buhârî, “Vesâyâ” 28 (2772); Müslim, “Vasiyye”, 4 (1632).

¹¹⁵ İbn Rüşd el-Ced, *el-Mukaddimâtü'l-mümehhidât*, 2/98; Mergînânî, *el-Hidâye*, 2/923; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 4/528; Gamrâvî, *es-Sirâcü'l-vehhâc*, 273.

¹¹⁶ Abdürrezzâk es-San'ânî, *el-Musannef*, 9/196 (16921); Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, 1403/1983), 11/45 (10992); Dârekutnî, *es-Sünen*, 5/119 (4062); Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 6/268 (11908).

âriyet akdine kıyas etmiştir.¹¹⁷

Sahabeden Hz. Ali, Abdullah b. Mesûd ve İbn Abbâs'tan da vakfın lâzım olmadığı rivayet edilmiştir. Kâdı Şüreyh de (ö. 80/699) vakfedilen bir malın satılabileceğini söylemiştir.¹¹⁸

Bu meselede cumhur vakfın “*lâzım bir akit*”; Ebû Hanîfe de “*gayr-i lâzım bir akit*” olduğu prensibinden hareket etmişlerdir. Bunun sonucu olarak cumhura göre vakfedilen maldan rücu etmek, onu satmak veya miras olarak bırakmak câiz değilken Ebû Hanîfe'ye göre câiz olmaktadır. Hanefî mezhebinde birçok âlim İmameyn'in görüşü ile fetva vermiştir.¹¹⁹

2. GÖRÜŞLERİN ANALİZİ VE SONUÇ

Fıkhî meselelerde ilim ehli arasında ihtilâf kaçınılmaz bir durumdur. Bunun, başta metodolojik olmak üzere ilmî, beşerî, sosyal ve siyasal birçok faktörü vardır. Fıkhî meselelerin genelinde sahabeden itibaren farklı görüşlerin intikal etmiş olması bunun en somut örneğidir. Doktrin sahibi müctehid imamlar da bazı meselelerde diğer fakihlerden farklı düşünmüşler ve ictihadlarında tek kalmışlardır. İlmî disiplin çerçevesinde değerlendirildiğinde normal karşılanması gereken bu durumun zaman zaman anakronik bir yaklaşımla değerlendirilmesi ve görüşünde yalnız kalan müctehidin insaf sınırlarını aşan eleştirilere tabi tutulması ilmî bir tavır değildir.

İslam düşünce tarihinde müstesna bir yeri olan İmam-ı A'zam Ebû Hanîfe de bir müctehid olarak bazı fıkhî meselelerde diğer müctehidlerden farklı görüşler ortaya koymuştur. Onun münferid kaldığı meselelerde yalnız kalma nedenlerini anlayabilmek ve bunları doğru bir şekilde analiz edebilmek için Ebû Hanîfe'nin fıkhî metodolojisini ve ilkelerini bilmek önem arz etmektedir. Zira fıkhî ihtilâflarda usûl farklılığı öncelikli ve etkin bir role sahiptir. Bu durum sadece Ebû Hanîfe için değil; cumhura muhalif görüşler serdeden farklı ekoldeki tüm müctehid imamlar için geçerli olan bir keyfiyettir.

Ebû Hanîfe'nin hüküm istinbatında Kitap, sünnet, icmâ ve kıyas gibi aslî delilleri kullandığı, deliller hiyerarşisinde de bu sırayı dikkate aldığı ilim erbabınca müsellemler olan bir hakikattir.¹²⁰ O, bir mutlak müctehid olarak nassın her türlü lafzî delaleti, nâsîh ve mensûh gibi Kur'an ilimlerini çok iyi bildiği gibi râvilerin hallerine muttali olacak, sahihi zayıftan ayırt edecek derecede hadis ilminin inceliklerine de vakıftı. Ancak yaşadığı çevrenin etkisi ile özellikle haber-i vâhidleri kabulde ihtiyatlı davranmış; onları Kur'an'ın genel hükümleri, fıkhın yerleşik ilkeleri, fiilî veya kavli meşhur sünnet ve hatta sahabe

¹¹⁷ Serahsî, *el-Mebsût*, 12/34-36; Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi'*, 8/402-403; Neseî, *el-Musaffâ*, 1/436-437. Ebû Hanîfe'nin delilleri hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, 4/5-12.

¹¹⁸ Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi'*, 8/402; İbn Kudâme, *el-Muğni*, 4/527.

¹¹⁹ İbn Âbidîn, *Reddül-muhtâr*, 6/519; Meydânî, *el-Lübâb*, 2/99; Bilmen, *Hukuk-ı İslamiyye ve Istilahât-ı Fıkhîyye Kamusu*, 4/309.

¹²⁰ Bu konuda nakiller için bk. Vehbî Süleymân Gâvcî, *Ebû Hanîfe en-Nu'mân* (Dimeşk: Dâru'l-Kalem, 1430/2009), 107-109. Gâvcî, bu bilginin naklinde kaynakların ittifak halinde olduğunu kaydeder.

ve tabîinden gelen ortak uygulamalar ile karşılaştırarak değerlendirmeye tabi tutmuştur. Bu anlayışın bir sonucu olarak sık sık tekrarlanması veya çoğunluk tarafından bilinmesi zorunluluk arz eden ve umum-i belvâ kabilinden olan bir konuda gelen haber-i vâhidi şaz olarak kabul etmiş; kıyas ve istihsan gibi delillere daha çok başvurmuştur. Diğer taraftan rivayetleri öncelik ve sonralık açısından ele alarak sonraki rivayeti öncekine tercih etmiştir. Mürsel hadisleri de delil olarak kabul eden Ebû Hanîfe, bilhassa sahâbe mürselini başkalarının müsnedine öncelemiştir. Aynı zamanda aktif bir şekilde ticari hayatın içinde bulunmasından dolayı da muamelatta farklı görüşlere sahip olmuştur. Ticari muamelelerde açıklığı, dürüstlük ve güveni, örfe ve ihtiyaca uygunluğu, şahsi sorumluluğu, kişi hak ve hürriyetini ilke edinmiş; hukukî objektiflikten hareketle akitlerin hukukî boyutunu uhrevî hükmünden ayrı değerlendirmiştir. Bütün bunlarla birlikte hüküm çıkarırken nasların açıklık ve kapalılığı, Arap dilinin incelikleri, kelimelerin delaleti, evleviyet ve ihtiyat gibi unsurları da dikkate almıştır.¹²¹

Ebû Hanîfe'nin bu metodolojisinin yalnız kaldığı görüşlerde yansımaları rahatlıkla müşahade edilmektedir. Örneğin istihsan delilinden hareketle nikâhta asabe olmadığına velâyetin zevî'l-erhâma geçtiğini söylemiştir. İttifak edilen başka bir hükme kıyas ederek âkil ve bâliğ olan kadının nikâhtaki velâyetinin kendisine ait olduğuna; hayvanlarda ve ette selem akdinin, müsâkât ve müzâraa akitlerinin câiz olmadığına; vakfın gayr-i lâzım olduğuna hükmetmiştir. Müsâkât ve müzâraa akitleri ile hayvan ve ette selem adam-i cevazında akitlerdeki cehalet-i fâhişenin nizaa sebep olabileceğini dikkate almıştır. Evleviyet ilkesine binaen yalan şahitlerin şahitliğine göre hâkimin verdiği hükmün zahiren ve batınen geçerli olduğunu ifade etmiştir. İnsan hürriyetine ve onuruna aykırı gördüğü için borçlunun ve yirmi beş yaşından sonra sefihin hacrine cevaz vermemiş; kadının nikâhtaki velâyetinde başkasına yetki tanımamıştır. Hukuki objektiflikten dolayı masiyette kullanacağı bilinen kişiye üzüm satmayı veya bina kira vermeyi ya da bir Müslümanın domuz veya içki alım satımı için gayr-i müslime vekâlet vermesini geçerli saymış; akitlerden sonra meydana gelen masiyetin uhrevî boyutunun bunu irtikap edenle alakalı olduğunu söylemiştir. Dil unsurundan hareketle yaş hurma ile kuru hurmanın eşit bir şekilde mübadelesine cevaz vermiş; haramlığa sebep olan süt emme yaşını ihtiyaten otuz ay olarak belirlemiştir. Sahabe uygulamasına binaen şahitlerin zahiri halleri ile iktifa ederek onları teziye cihetine gitmemiştir.

¹²¹ Ayrıntılı bilgi için bk. Cemâlüddin Yûsuf b. Abdullah İbn Abdilber en-Nemeri, *el-İntikâ' fî fedâilî's-selâseti'l-eimmeti'l-fukahâ* (Kahire: Mektebetü'l-Kudsî, 1350/1931), 139-147; Muhammed Zâhid el-Kevserî, *en-Nüketü't-tarîfe fi't-tehaddüs an rûdûdi İbn Ebî Şeybe alâ Ebî Hanîfe*, (Kahire: el-Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Türâs, 1420/2000), 241-247; Gâvcî, *Ebû Hanîfe en-Nu'mân*, 107-117, 138-150; Uzunpostalcı, "Ebû Hanîfe", 10/135-137; Ünal, *İmam Ebû Hanîfe'nin Hadis Anlayışı ve Hanefî mezhebinin Hadis Metodu*, 93-138, 154-195.

İmam Ebû Hanîfe bu meselelerde sadece zikredilen gerekçelerden dolayı böyle bir ictihadda bulunmamıştır. O, meselelerin ekseriyetinde cumhurun istidlali olan âyet ve hadislerin hükme delaletini kabul etmemiş; bunları farklı şekilde tevil etmiştir. Yine bazı hadislerin sübûtunu problemlili, haber-i vâhid olanların bir kısmını da nasların genel hükmüne aykırı olduğunu beyan ederek bunları delil olmaya elverişli görmemiştir. Bununla birlikte cumhurun âyet ve hadislerden delil getirdiği meselelerde onun da âyet ve hadislerden delil getirdiği, bir meseleyi ele alırken akli ve nakli delilleri bir bütün olarak mütalaa ettiği, Arap dilinin inceliklerini dikkate aldığı ve konuyu geniş bir bakış açısıyla değerlendirdiği görülmektedir. Bu nedenle delillerinin hem kuvvetli hem de tutarlı olması dikkat çekmekte olup İmameyn ve diğer mezhep imamlarına nazaran münferid kaldığı meselelerde Ebû Hanîfe'nin hadislere aykırı hareket ettiğini söylemek mümkün değildir. Kaldı ki, bu meselelerin bir kısmında tâbiîn ve tebe-i tâbiînden bazı fakihler de Ebû Hanîfe ile aynı görüştedir.

Birçok meselede cumhurun delilleri incelendiğinde ilk etapta onların görüşlerinin isabetli olduğu yönünde bir kanaat oluşsa da objektif bir bakış açısıyla İmam Ebû Hanîfe'nin delilleri incelendiğinde onun da kuvvetli delillere sahip olduğu müşahede edilmektedir. Hanefî mezhebinde bu meselelerin çoğunda onun görüşünün müftâbih kabul edilmesi bunu teyit etmektedir. Nitekim çalışmada on üç başlık altında toplam on yedi mesele ele alınmış; bunlardan sadece dört meselede İmameyn'in görüşü mezhepte müftâbih olurken yedisinde İmam Ebû Hanîfe'nin görüşü müftâbih kabul edilmiştir. Diğer altı meselede de bazı fakihler Ebû Hanîfe'nin; bazıları da İmameyn'in görüşünü tercih etmişlerdir.

KAYNAKÇA

- Abdülazîz el-Buhârî, Alâüddîn b. Ahmed (ö. 730/1330). *Keşfü'l-esrâr*. 4 Cilt. Lübnan: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2. Basım, 2009.
- Abdülhamîd, Muhammed Muhyiddîn. *el-Ahvâlü's-sahsiyye*. Beyrut: el-Mektebetü'l-İlmiyye, 1424/2003.
- Abdürrezzâk es-San'ânî, Ebû Bekr b. Hemmâm. *el-Musannef*. thk. Habîbürrahmân el-A'zamî. 11 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1983/1403.
- Ahmed b. Hanbel. *el-Müsned*. thk. Şuayb Arnâvût vd. 50 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1420/1999.
- Apaydın, Hacı Yunus. "Hacir". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1996. 14/513-517.
- Aynî, Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed. *el-Binâye şerhu'l-Hidâye*. thk. Eymen Sâlih Şa'bân. 13 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1433/2012.
- Behâüddîn el-Makdisî, Abdurrahmân b. İbrâhîm. *el-Udde şerhu'l-Umde*. thk. Abdürrezzâk el-Mehdî. Beyrut: Dâru'l-Kitâbî'l-Arabî, 1429/2008.
- Beyhakî, Ahmed b. Hüseyin. *es-Sünenü'l-kübrâ*. thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1424/2003.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Hukuk-ı İslamiyye ve İstilahât-ı Fıkhiyye Kamusu*. 8 Cilt. İstanbul: Bilmen Basım ve Yayınevi, ts.
- Buhârî, Muhammed b. İsmâîl. *el-Câmi'u's-sahîh*. Riyad: Dâru's-Selâm, 1419/1999.
- Cessâs, Ebû Bekr er-Râzî. *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, Thk.'İsmetullah 'Inâyetullah. 8 Cilt.

- Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1431/2010.
- Cüveynî, İmâmü'l-Haremeyn Ebü'l-Meâli Rüknuddîn Abdülmelik. *Nihâyetü'l-matlab ff dirâyeti'l-mezheb*. thk. Abdülazîm Mahmûd ed-Dîb. 20 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Minhâc, 2007/1428.
- Dârekutnî, Ebü'l-Hasen Ali b. Ömer. *es-Sünen*. thk. Şuayb Arnavût vd. 5 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1424/2004.
- Ebü Dâvûd, Süleymân b. Eş'as. *es-Sünen*. thk. Şuayb Arnavût. 7 Cilt. Beyrut: Dâru'r-Risâle el-Alemiyye. 1430/2009.
- Ebü Hanîfe, Nu'mân b. Sâbit. *el-Müsned* (İbn Hüsrev el-Belhî Rivayeti). Thk. Latîfürrahmân el-Behrâicî. 2 Cilt. Mekke: el-Mektebetü'l-İmdâdiyye, 1431/2010.
- Ebü Yûsuf, Ya'kûb b. İbrâhîm. *el-Âsâr*. thk. Ebü'l-Vefâ el-Afgânî. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.
- Erdoğan, Mehmet. "İmam Ebû Hanîfe ve Kadının Nikâh Akdinde Taraf Olması". *İslami Araştırmalar Dergisi* 15/1-2. 2002. 255-257.
- Gamrâvî, Muhammed ez-Zührî. *es-Sirâcü'l-vehhâc alâ metni'l-Minhâc*. Beyrut: Müessesetü'l-Kütübî's-Sekâfiyye, ts.
- Gâvcî, Vehbî Süleymân. *Ebü Hanîfe en-Nu'mân*. Dimeşk: Dâru'l-Kalem, 1430/2009.
- Hâkim, Ebü Abdillâh Muhammed b. Abdillâh en-Nîsâbüri. *el-Müstedrek*. Thk. Mustafâ Abdülkâdir Atâ. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1411/1990.
- Haskefî, Alâuddîn Muhammed b. Ali. *ed-Dürrü'l-muhtâr*. Thk. Abdülmün'im Halîl İbrâhîm. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye 1423/2002.
- İbn Abdilber, Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdullah en-Nemerî. *el-İntika' fî fezâili's-selâseti'l-eimmeti'l-fukahâ*. Kahire: Mektebetü'l-Kudsî, 1350/1931.
- İbn Âbidîn, Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdilazîz. *Reddü'l-muhtâr ale'd-Dürrî'l-muhtâr şerhu Tenvîri'l-epsâr*. thk. Abdülmecîd Tu'me. 12 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1436/2015.
- İbn Ebî Şeybe, Ebü Bekr Abdullah b. Muhammed. *el-Kitâbu'l-Musannefi'l-ehâdis ve'l-âsâr*. thk. Kemâl Yûsuf el-Hût. 7 Cilt. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1409.
- İbn Huzeyme, Ebü Bekr Muhammed b. İshak es-Sülemi. *es-Sahîh*. thk. Muhammed Mustafa el-A'zami. 2 Cilt. Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1424/2003.
- İbnü'l-Hümâm, Kemâluddîn Muhammed b. Abdilvâhid es-Sivâsî. *Şerhu Feth'ul-kadîr*. 10 cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.
- İbn Kudâme, Muvaffakuddîn Abdullah b. Ahmed el-Makdisî. *el-Muğnî*. Nşr. Muhammed Abdülkâdir Atâ. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1429/2008.
- İbn Mâce, Ebü Abdullah Muhammed b. Yezîd. *es-Sünen*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. 2 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi'l-Kütübî'l-Arabîyye, ts.
- İbnü'l-Münzir, Ebü Bekr Muhammed en-Nîsâbüri. *el-İsrâf alâ mezâhibi'l-ulemâ'*. 10 cilt. Birleşik Arap Emirlikleri: Mektebetü Mekke es-Sekâfiyye, 1425/2004.
- İbn Rüşd el-Ced, Ebü'l-Velîd Muhammed b. Ahmed. *el-Beyân ve't-tahsil*. thk. Muhammed Hacî vd. 20 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1408/1988.
- İbn Rüşd el-Ced, Ebü'l-Velîd Muhammed b. Ahmed. *el-Mukaddimâtü'l-mümehhidât*. Nşr. Muhammed Ali Beyzûn. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1423/2002.
- İbn Rüşd, Ebü'l-Velîd Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî. *Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-muktesid*. thk. Alî Muhammed Muavvaz. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1425/2004.
- İbnü's-Sâatî, Muzafferuddîn Ahmed b. Ali. *Mecme'u'l-bahreyn ve mülteka'n-neyyireyn*. thk. İlyas Kaplan. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye. 1426/2005.
- İltaş, Davut. "Ebû Hanîfe'nin Haramlık Doğuran Süt Emme Müddeti Konusundaki Görüşünün Temellendirilmesi". *Bilimname* 15/2. (2013), 7-48.
- Kahraman, Abdullah. "Ebu Hanife'nin İctihatlarında İnsan Hürriyetine ve Onuruna Verdiği Önemi Gösteren Bir Örnek -Sefihin Hacir Edilmemesi-". *İslami Araştırmalar Dergisi* 15/1-2. (2002), 247-253.
- Karabâğî, el-Fâzıl Abdülganî. *Şerhu'l-Muhtâr*. thk. Abdülkadir Kabdan. 2 Cilt. İstanbul:

- Mektebetü'l-İrşâd, 1438/2017.
- Karâfî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn. *ez-Zehîra*. thk. Muhammed Hacı vd. 14 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî. 1994.
- Kâsânî, Alâüddîn Ebü Bekr b. Mesûd. *Bedâi'u's-sanâi' fî tertîbi's-şerâi'*. thk. Muhammed Tâmir. 10 Cilt. Kahire: Dâru'l-Hadîs, 1426/2005.
- Kevserî, Muhammed Zâhid. *en-Nüketü't-tarîfe fî't-tehaddüs an rûdûdi İbn Ebi Şeybe alâ Ebi Hanîfe*. Kahire: el-Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Türâs, 1420/2000.
- Köse, Saffet. "Hile-i Şer'iyye Konusunda Ebü Hanîfe'ye Yöneltilen İthamlar". *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 19. (2012), 149-162.
- Mâlik b. Enes. *el-Muvatta'*. thk. Muhammed Mustafa el- A'zami. 8 Cilt. Abu Dabi: Müessesetü Zâyid b. Sultân, 1425/2004.
- Mâverdi, Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed. *el-Hâvi'l-kebîr*. thk. Ali Muhammed Muavvaz. 19 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye. 1419/1999.
- Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye*
- Mergînânî, Burhânüddîn Ali b. Ebî Bekr. *el-Hidâye şerhu Bidâyeti'l-mübedî*. thk. Muhammed Tâmir. 4 Cilt. Kahire: Dâru's-Selâm, 1433/2012.
- Mevsilî, Abdullah b. Mahmûd. *el-İhtiyâr li ta'lîli'l-Muhtâr*. Nşr. Muhammed Adnân Dervîş. 5 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Erkam, ts.
- Meydânî, Abdülganî b. Tâlib el-Guneymî. *el-Lübâb fî şerhi'l-Kitâb*. thk. Abdürrezzâk el-Mehdî. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-Arabî, 1415/1994.
- Muhammed b. Hasen eş-Şeybânî. *el-Asl*. thk. Muhammed Boynukalın. 12 Cilt. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1433/2012.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn b. el-Haccâc. *el-Câmi'u's-sahîh*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.
- Nesaî, Ahmed b. Şuayb. *es-Sünenü'l-kübrâ*. thk. Hasen Abdülmün'im eş-Şelebî. 12 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1421/2001.
- Neseî, Ebü'l-Berekât Hâfizüddîn. *el-Musaffâ fî şerhi Manzûmeti'l-hilafiyât*. thk. Hasan Özer. 3 cilt. Amman: Dâru'n-Nûr, 2019.
- Okur, Kâşif Hamdi. "Ebü Hanîfe ve Anadilde İbadet". *İslami Araştırmalar Dergisi* 15/1-2. 2002. 83-90.
- Serahsî, Ebü Bekr Muhammed b. Ahmed Şemsüleimme. *el-Mebsût*. thk. Ebü Abdullah Muhammed Hasen. 30 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2009.
- Şîrâzî, Ebü İshâk İbrâhîm b. Ali. *el-Mühezzeb*. Nşr. Zekeriyâ Umeyrât. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1416/1995.
- Taberânî, Ebü'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed. *el-Mu'cemü'l-evsat*. thk. Târik b. Avadullah. 10 Cilt. Kahire: Dâru'l-Harameyn, ts.
- Taberânî, Ebü'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed. *el-Mu'cemü'l-kebîr*. thk. Hamdî b. Abdülmecîd. 25 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî. 1403/1983.
- Tahâvî, Ebü Ca'fer Ahmed b. Muhammed. *Şerhu müşkili'l-âsâr*. thk. Şuayb Arnavût. 16 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle. 1415/1994.
- Tirmizî, Muhammed b. İsâ. *el-Câmi'u's-sahîh*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1998.
- Uzunpostalıcı, Mustafa. "Ebü Hanîfe", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994. 10/131-138.
- Ünal, İsmail Hakkı. *İmam Ebü Hanîfe'nin Hadis Anlayışı ve Hanefî mezhebinin Hadis Metodu*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2012.
- Yeniçeri, Celal. "Ebü Hanîfe'nin Hayatı, Malî ve İktisadî Görüşleri". *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4. 1986. 255-272.
- Zühaylî, Vehbe. *İslam Fıkıh Ansiklopedisi*. çev. Ahmet Efe vd. 10 Cilt. İstanbul: Feza Yayıncılık, 1994.